

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

УММАТАЛИЕВ СОҲИБЖОН ҲИКМАТАЛИ ЎҒЛИ

**АҲМАД ИБН ЯҲЁ АЛ-БАЛАЗУРИЙНИНГ “ФУТУҲ АЛ-БУЛДОН”
АСАРИДА МОВАРОУННАҲР ТАРИХИНИНГ ЁРИТИЛИШИ**

24.00.01 – Ислом тарихи ва манбашунослиги

**ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Content of dissertation abstract of the Doctor of Philosophy (PhD)
on historical sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по историческим наукам**

Умматалиев Соҳибжон Ҳикматали ўғли

Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футух ал-булдон” асарида
Мовароуннаҳр тарихининг ёритилиши 3

Ummataliyev Sohibjon Hikmatali o'g'li

The history of Transoxiana in the work “Futuh al-buldon” by Ahmad ibn
Yahyo al-Baladhuri 19

Умматалиев Соҳибжон Ҳикматали угли

История Мавераннахра в произведении «Футух ал-булдан» Ахмада
ибн Яҳё ал-Балазурий 35

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ 39

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

УММАТАЛИЕВ СОҲИБЖОН ҲИКМАТАЛИ ЎҒЛИ

АҲМАД ИБН ЯҲЁ АЛ-БАЛАЗУРИЙНИНГ “ФУТУҲ АЛ-БУЛДОН”
АСАРИДА МОВАРОУННАҲР ТАРИХИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

24.00.01 – Ислом тарихи ва манбашунослиги

ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

ТОШКЕНТ – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2020.4.PhD/Tar833 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгашнинг веб-саҳифаси (www.iiu.uz) ҳамда «ZiyoNET» Ахборот таълим портали (www.ziynet.uz)га жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Насруллаев Нёматулло Ҳикматуллаевич
тарих фанлари номзоди

Расмий оппонентлар:

Муминов Аширбек Курбанович
тарих фанлари доктори, профессор

Исҳоқов Мирсодиқ Мирсултонович
тарих фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Ўзбекистон Миллий университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «___» декабрь соат ___ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй, Тел.: (99871) 2440056, Факс: (99871) 2440065, e-mail: info@iiu.uz.)

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй. Тел.: (99871) 2440056, Факс: (99871) 2440065, e-mail: info@iiu.uz)

Диссертация автореферати 2022 йил «_____» декабрь куни тарқатилди.

(2022 йил 18 ноябрдаги 13-рақамли реестр баённомаси).

Д.Р.Махсудов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори (DSc), доцент

С.А.Рустамий

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филология фанлари доктори (DSc), доцент

З.М.Исломов

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филология фанлари доктори, профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тарихида Мовароуннаҳр ҳудудидаги шаҳар ва давлатларда юз берган тарихий жараёнлар ва ўзгаришларга алоҳида эътибор қаратилган. Ўлкада VIII-IX асрларда ислом маданиятининг тарқалиши давлатчилик ва илм-фан соҳасидаги ютуқларнинг янада ривожланишига ҳисса қўшди. Ушбу ҳудудга ислом динининг кириб келиши, мавжуд шаҳарлар аҳолисининг ижтимоий ҳаётида юзага келган ўзгаришларни ўрганишда мусулмон тарихчиларининг асарлари ўзига хос хусусият касб этади. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий (ваф. 279/892)нинг “Футуҳ ал-булдон” (“فتوح البلدان” – “Мамлакатларнинг очилиши”) асари ҳам шу йўналишда ёзилган бўлиб, ундаги Мовароуннаҳрга исломнинг кириб келиши, шаклланиши, тарқалиши ва давр маҳаллий бошқарувига оид маълумотлар ўлка тарихини ўрганишда долзарб аҳамията эга.

Дунёдаги илмий-тадқиқот институтлари ва марказларида ислом тарихини ўрганиш борасида тизимли изланишлар олиб борилмоқда. Уларда الخلفاء الراشدين (тўғри йўл тутувчи халифалар) даврида (632-661) ислом динининг Ироқ, Сурия, Фаластин, Эрон, Миср, Кичик Осиё ҳудудларига, خلافة الأموية (Умавийлар халифалиги) даврида (661-750) Ливия, Жазоир, Тунис, Марокаш, Андалусия, Ҳиндистон, Хуросон ва Марказий Осиё давлатларига кириб бориш жараёнлари, аҳоли эътиқодлари ва уларнинг исломни қабул қилиши, мусулмон маданиятининг шаклланишида маҳаллий халқларнинг тутган ўрни каби мавзулар ўрганилмоқда. Мазкур соҳадаги тадқиқотларда ислом динининг ҳарбий юришлар орқали тарқалиши билан бир қаторда, халқаро савдо-иқтисодий ва маданий алоқалар натижасида ёйилишига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Янгиланаётган Ўзбекистонда диний-маърифий соҳада амалга оширилаётган ислохотлар натижасида исломнинг Марказий Осиёга кириб келиш тарихини ўрганишга имконият яратилди. Натижада Наршахийнинг “Тарихи Бухоро” (تأريخ بخارى), Жалолоддин Суьутийнинг “Тарих ал-хулафо” (تأريخ الخلفاء), Шамсиддин Заҳабийнинг “Сияр аълам ан-Нубало” (سير أعلام النبلاء) каби асарлари ўзбек тилида илмий изохли таржималари билан нашр этилди. Ўлкага исломнинг кириб келиши даврига оид зиёратгоҳ ва қадамжолар қайта тикланиб, уларни ободонлаштириш ишлари олиб борилди. Жумладан, Самарқанддаги машҳур саҳоба Қусам ибн Аббос қабри жойлашган VII асрга оид “Шоҳи Зинда” ёдгорлик мажмуасида кенг қамровли таъмирлаш ишлари олиб борилиб, обидани асл ҳолига қайтариш борасида салмоқли ишлар қилинди. Ўзбекистоннинг илк ўрта асрлар тарихига оид маълумотларни бирламчи манбалар асосида ўрганишда Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “فتوح البلدان” асарини тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 5 июлдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги ПФ-5416-сон “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб

қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 23 июндаги ПҚ-3080-сон “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорларида белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» номли устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асари Ғарб ва Шарқ тадқиқотчилари томонидан ўрганилиб, бир неча бор нашр этилган ва бошқа тилларга таржима қилинган.

Ғарб тадқиқотчиларидан: М.де Гуге, Ф.Ҳитти, К.Моргиттен, О.Решер, Н.Медников, П.Жузе, С.Волин, Л.Куббель ва Л.Надирадзе каби олимлар дастлабки илмий изланишларни амалга оширишган. Жумладан, 1866 йилда Михаил Ян де Гуге (1836-1909) ал-Балазурий ҳаёти, унинг илмий фаолияти, “Футуҳ ал-булдон” асари кўлёмаларига оид маълумотларни ўз ичига олган муқаддима ва китобнинг замонавий нашрини чоп этган. Китоб 1916 йилда Филип Ҳури Ҳитти (1886-1978) томонидан инглиз тилига, 1924 йилда Кларк Моргиттен (1880-1960) томонидан француз тилига, 1917-1924 йиллар давомида Оскар Решер (1883-1927) томонидан немис тилига илмий изоҳлари билан таржима қилинди. Асарнинг Иордания ва Фаластин тарихига оид қисмлари – 1897 йилда Н.А.Медников (1855-1918), Озарбайжон ва Арманистон ҳудудларига тегишли қисми – 1927 йилда П.К.Жузе (1870-1942), Хуросон тарихига оид қисми – 1939 йилда С.Волин (1909-1943), Туркманистон ва унга қўшни ҳудудлар тарихи – 1960 йилда Л.Е.Куббель (1929-1988) ва Л.И.Надирадзе (1921-1993) томонидан таржима қилинган. Бундан ташқари, Ҳалил Азамина, Исак Ҳассон, Рян Ланч ва бошқа тадқиқотчилар тарафидан муаллиф ва унинг илмий фаолияти ўрганилган.¹

¹ Al-Beladsori. Liber expugnationis regionum / editor: M. J. De Goeje. – Leiden, 1866. – 667 p.; Al-Balādhurī. The Origins of the Islamic State: Translation with Annotations Geographic and Historic Notes of the Kitāb Futūh al-Buldān of al-Imām abu-l’Abbās Aḥmad ibn-Jābir al-Balādhuri. Translated by Philip Khuri Hitti. – New York: Columbia University Press, 1916; Al-Baladhuri. The Origins Of The Islamic State // Translated by Francis Clark Murgotten. – New York: Columbia University Press, 1924; O.Rescher. El-Beladori’s kitab futuh el-buldan. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1917. – 148 p.; Н.А. Медников. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам // Православный палестинский сборник. Т. 17. Вып. 2 (2). – СПб. 1897. – 612 с.; Жузе П. К. Книга завоевания стран, из соч. Балазори. Пер. с арабского П.К. Жузе Баку: Изд. о-во обследования и изучения Азербайджана (Материалы по истории Азербайджана, вып.3). 1927; Волин С. – Извлечения из "Китаб футух ал-булдан" ал-Балазури, пер. С. Волина. – М.-Л.: ИАН СССР, 1939. – С 62-78; Древние и средневековые источники по этнографии и истории народов Африки южнее Сахары: Арабские источники VII-X веков. Подготовка текста и переводы Л.Е. Куббеля, В.В. Матвеева. – М.-Л.: АН СССР, 1960. – 221 с.; Текст приводится по изданию: Хрестоматия по истории Халифата: Пер. Л. И. Надирадзе. – М.: МГУ, 1960. – 252 с.; Athamina, Khalil. The Historical Work of al-Ṭabari and al-Balādhurī: The Author’s Attitude Towards the Sources. – Princeton: The Darwin Press, 2008. – P. 141-155; Athamina, Khalil. Introduction. In Ansāb al-Ashraf, –Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, 1993. – P. 7–18; Hasson, Isaac. ‘Ansāb al-aṣrāf’al-Balādhurī est-il un Livre de Ta’rīḥou D’Adab?’ In Israel Oriental Studies. Vol. 19, Compilation and Creation in Adab and Luḡa. – Wasserstein: Winona Lake: Eisenbrauns, 1999. – P. 479–93; Ryan J. Lynch. Arab Conquests and Early Islamic Historiography The Futuh al-Buldan of al-Baladhuri. – London: Bloomsbury publishing, 2020. – 254 p.

“Футуҳ ал-булдон” асари Араб давлатларида, Эронда ва Тожикистонда ўрганилган. Араб давлатларидаги тадқиқотлар, асосан, асарнинг замонавий нашрларини чоп этишда намоён бўлади. Уларнинг орасида 1956 йилда Салоҳиддин ал-Мунажжид томонидан амалга оширилган нашр аҳамиятли бўлиб, у кейинги изланишлар учун ҳам асос бўлган. Шунингдек, Сафо Ҳофиз Абдулфаттоҳ, Нур Саъд Муҳсин, Солим ас-Соидий, Абдулазиз ад-Даврий каби тадқиқотчилар ўзларининг китоб ва мақолаларида ал-Балазурий ҳаёти ва “Футуҳ ал-булдон” асари ҳақида маълумот берганлар. Ал-Балазурий асари эронлик Муҳаммад Таваккал ва Озартош Озарнуш тарафидан форс тилига, тожикистонлик Г.Гоипов томонидан рус тилига таржима қилинган. Озартош Озарнуш “Футуҳ ал-булдон”дан Осиё қитъасида жойлашган Эрон, Ироқ, Озарбайжон, Ҳиндистон, Хуросонга оид қисмларни, Г.Гоибов эса Хуросонга оид қисмнигина таржима қилган².

Ўзбекистонда ал-Балазурий ҳаёти ва унинг фаолияти Б.Аҳмедов, А.Мадраимов, Ш.Камолиддин, Н.Насруллаев каби олимлар томонидан ўрганилган³. Уларнинг илмий ишларида тарихчи ва асарлари тўғрисида маълумот берилган. 2017 йилда Шамсиддин Камолиддин “Футуҳ ал-булдон” китобининг М. де Гуге нашри асосида Хуросон минтақаси тарихига оид қисмини ўзбек тилига таржима қилган.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида 2020-2022 йилларга мўлжалланган ФЗ-202002146 – «Марказий Осиё мутафаккирлари асарлари асосида бузғунчи ғояларга қарши маърифий, тарбиявий кураш асосларини ўзида жамлаган мультимедиа дастури ҳамда мобиль иловасини яратиш» мавзуидаги илмий лойиҳа доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий “Футуҳ ал-булдон” асарининг Мовароуннаҳр тарихини ўрганишдаги аҳамиятини очиб беришдан иборат.

² Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Қоҳира: Мактаба ан-наҳда ал-мисрийя, 1956. – 460 б.; Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Байрут: Муассаса ал-маориф, 1987. – 768 б.; Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. – Байрут: Дар ал-кутуб ал-илмийя, 2013. – 288 б.; Сафо Ҳофиз Абдулфаттоҳ. Ал-Балазурий ва манҳажуху фи китаби футуҳ ал-булдон. – Қоҳира: Ал-матбаъа ал-исламийя ал-ҳадийса, 1991. – 115 б.; Абдулазиз ад-Даврий. Нашъату илм ат-таърих инда ал-аъроб. – Абу Даби: Маркау зайид лит-турос ва ат-таърих, 2000. – Б. 56; Солим ас-Соъидий. Китаб футуҳ ал-булдан ва аҳамийятуха лидарис ат-Таърих // Мажалла ал-Малавийя лиддирот ал-Асарийя ва ат-таърихийя. – Самурро, 2017. – Б. 236; Нур Саъд Муҳсин. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий ва китабуху футуҳ ал-булдон: диротан манҳажийтан // Мажалла ал-бухус ва ад-дирот ал-исламийя. – Бағдод: Девон ал-вақф ас-сунний марказ ал-бухус вад-дирот ал-исламийя, 2014. – Б. 511; Ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон // Мўтаржем: Муҳаммад Таваккал. – Техрон: Нашри нуқре, 1959. – 299 б.; Ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон // Мўтаржем: Доктор Озартош Озарнуш. – Техрон: Бунёд фарҳанги Ирон, 1968. – 482 б.; Гоибов Г. Завоевание Хорасана (Извлечения из сочинения «Футуҳ ал-булдан»). – Душанбе: Издательство “Дониш”, 1987. – 120 с.

³ Аҳмедов.Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – Б. 112-113; Мадраимов А. Манбашунослик дарслиги. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2008. – Б. 146-147; Ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон, Хуросоннинг фатҳ этилиши // Сўзбоши, араб тилидан таржима, шарҳлар, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.С.Камолиддин. – Тошкент: ООО “Extremum-press”, 2017. – 440 б.; Насруллаев Н. Манбашунослик – дарслик. – Тошкент: Наврўз, 2020. – Б. 409-410.

Тадқиқотнинг вазифалари:

VIII-IX асрларда Яқин Шарқдаги ижтимоий-сиёсий вазиятни манбалар асосида ёритиш;

IX-X асрларда мусулмон тарихнавислиги ва унинг йўналишларини аниқлаш; ал-Балазурийнинг ҳаёти ва илмий фаолиятига доир маълумотларни таҳлил қилиш ҳамда илмий истеъмолга киритиш;

“Футуҳ ал-булдон” асари манбаларини аниқлаш ва уларни тизимлаштириш; асардаги маълумотларнинг ислом илмлари ривожигаги ўрнини очиб бериш; асарнинг қўлёзмалари ва замонавий нашрларининг ўзига хос жиҳатларини кўрсатиб бериш;

“Футуҳ ал-булдон” асари асосида Марказий Осиёга ислом динининг кириб келиш босқичларини ёритиб бериш;

асарда зикр этилган Мовароуннаҳр шаҳарлари тарихига оид маълумотлар аҳамиятини очиб бериш;

асарга кўра маҳаллий ҳукмдорларнинг Марказий Осиё сиёсий-ижтимоий жараёнларидаги иштирокини ёритиш.

Тадқиқотнинг объектини Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асари ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети сифатида “Футуҳ ал-булдон” асаридаги Мовароуннаҳр тарихига оид маълумотлар олинган.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда комплекс ёндашув, илмий билишнинг диалектик, тарихийлик, мантикийлик, анализ, синтез ва қиёсий таҳлил каби тадқиқот усулларидан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

VII аср охири – VIII аср бошларида Турк хоқонлиги томонидан Тибет давлатини қўллаб-қувватлаш мақсадида Хитойнинг Тан сулоласига қарши ҳарбий қўшин юборилганлигига жавобан Тибет ҳукмдори 704 йилда арабларга қарши кураш учун Мовароуннаҳрда ҳарбий кучларни жўнатиб, қўшиннинг 70 мингга етишига кўмаклашгани “Футуҳ ал-булдон” асосида аниқланган;

IX асрда араб халифалигидаги туркий ҳарбийларни мунтазам танқид қилувчи Абдулазиз ад-Даврий (عبد العزيز الدوري), Муҳаммад Суҳайл Тоқус (محمد سهيل طقوس) каби тадқиқотчилар мовароуннаҳрлик қўмондонларнинг 20 йилдан ортиқ давом этган Бобек исёнини бостириш ва халифаликдаги ички тартибни сақлаш борасидаги шижоат ва ғайратларини ижобий баҳолагани очиб берилган;

илк ўрта асрларда Марказий Осиёда ислом динини тарқатиш йўлидаги ҳарбий юришларни нафақат араб саркардалари, балки маҳаллий ҳукмдорлар ҳам амалга оширгани “Футуҳ ал-булдон”да 839 йилда Нуҳ ибн Асаднинг Исфижобга қилган юришига нисбатан фатҳ (فتح – очиш, эгаллаш) атамаси қўлланилгани орқали далилланган;

“Футуҳ ал-булдон”да келган “Урашт” (اورشت) шаҳри милoddан аввалги I асрда Хитой манбаларидаги Фарғона водийсининг маркази сифатида зикр қилинган “Эрши” шаҳрига ва ҳозирги Андижон вилоятининг Марҳамат туманидаги Мингтепа ёдгорлигига тўғри келиши ушбу икки сўзнинг этимологик яқинлиги ҳамда уларнинг манбаларда келтирилган жойлари тавсифи мутаносиблиги асосида аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

“Футуҳ ал-булдон” асари ва бошқа тарихий манбалар асосида “Ислом тарихидан олтин саҳифалар – Умавийлар даври” номли рисола нашр этилиб, сулола давридаги Мовароуннаҳр тарихига оид маълумотлар очиб берилган;

ал-Балазурийнинг асарда حدثني (менга сўзлаб берди), قال لي (менга айтди) каби лафзлар билан тарихий воқеаларни нақл қилиши ушбу ривоятларни устозларидан эшитиш орқали қўлга киритганини, قال هشام الكلبي (Ҳишом ал-Калбий айтади) ёки قال الواقدي (Ал-Воқидий айтади) каби жумлалардан сўнг воқеаларни баён қилганлиги ва бу ўринда ровийлар санадини келтирмагани эса муаллиф ёзма манбадан фойдаланганини билдириши аниқланган;

ал-Балазурий асарида المدينة (шаҳар) сўзини Мовароуннаҳрдаги Косон (Фарғона), Кот (Хоразм), Бумижкат (Бухоро), Самарқанд (Суғд), Бинкат (Шош) шаҳарларига нисбатан минтақанинг маркази, яъни пойтахти маъносида қўллангани манбадаги тарихий қайдларни илк ўрта аср араб манбалари билан қиёслаш орқали далилланган;

машҳур саҳоба Қусам ибн Аббоснинг Самарқанд ёки Марвда вафот этгани борасида икки хил фикр мавжуд бўлгани боис, унинг Самарқандда вафот этгани “Футуҳ ал-булдон”, “Табакот ал-кубро” асарларида Самарқанд шаҳри мутлақ (مطلق – асосий маълумот сифатида), “Сияр аълам ан-нубало”, “Тарихи Наршахий” асарларида муқайяд (مقيد – асосий маълумотга қўшимча сифатида) нақл қилингани ва ўрта асрларда Марвда саҳоба номи билан аталувчи мақбара қайд этилмагани асосида далилланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги “Футуҳ ал-булдон” асарининг Йел университети (АҚШ) кутубхонасида 1262 рақам остида сақланаётган қўлёзма нусхаси ҳамда Абдуллоҳ Анис ат-Тобаъ ва Умар Анис ат-Тобаъ томонидан 1987 йилда амалга оширилган замонавий нашрига таянилгани, далиллар билан асослангани, замонавий қиёсий-тарихий усуллардан фойдаланилгани ҳамда Шарқ ва Ғарб исломшунослик мактабларида шаклланган қатор илмий тадқиқот усулларидан фойдаланилгани, тадқиқот натижаларининг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти унда баён этилган Ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асари Мовароуннаҳр тарихини ўрганишда муҳим манба эканлиги борасидаги илмий-назарий хулосалар соҳага оид илмий тадқиқотларга асос бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида ўқитиладиган “Ислом тарихи ва манбашунослиги”, “Ўрта Осиёда ислом тарихи”, “Ўзбекистон тарихи”, “Манбашунослик”, “Матншунослик”, “География” каби фанлар мазмунини янги назарий ишланмалар билан бойитишда, соҳага оид факультатив дарслар, семинар машғулотлари ва махсус курсларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкинлиги билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. “Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-булдон” асарида Мовароуннаҳр тарихининг ёритилиши” мавзуси бўйича олиб борилган тадқиқотнинг илмий натижалари асосида:

VII аср охири – VIII аср бошларида Турк ҳоконлиги томонидан Тибет давлатини қўллаб-қувватлаш мақсадида Хитойнинг Тан сулоласига қарши ҳарбий қўшин юборганлигига жавобан Тибет хукмдори 704 йилда арабларга қарши кураш учун Мовароуннаҳрга ҳарбий кучларни жўнатиб, қўшиннинг 70 мингга етишига кўмаклашгани “Футуҳ ал-булдон”да келган маълумотлар асосида аниқлангани ҳақидаги илмий хулосалардан И-БВ-2019-14 сонли – “Ахсикент Қорахонийлар даври (XI-XII асрлар) тарихий топографияси ва уни туризм объектига айлантириш” мавзусидаги лойиҳани бажариш жараёнида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Наманган вилояти ҳокимлиги ҳузуридаги “Ахсикент” археология мероси объектини муҳофаза қилиш ва тадқиқ этиш дирекциясининг 2022 йил 18 апрелдаги 7 сонли маълумотномаси). Натижада тарихий воқеаларнинг сабаб ва моҳиятларини кенгроқ очиб беришга хизмат қилган;

IX асрда араб халифалигидаги туркий ҳарбийларни мунтазам танқид қилувчи Абдулазиз ад-Даврий (عبد العزيز الدوري), Муҳаммад Суҳайл Тоқус (محمد سهيل طقوس) каби тадқиқотчилар ҳам мовароуннаҳрлик қўмондонларнинг 20 йилдан ортиқ давом этган Бобек исёнини бостириш ва халифаликдаги ички тартибни сақлаш борасидаги шижоат ва ғайратларини ижобий баҳолагани очиб берилганига доир илмий хулосалар буюртма асосида тайёрланган “Шарқ мутафаккирларининг илмий мероси”, “Марказий Осиё халқлари маданияти, диний анъана ва урф-одатлари” номли дарслик ва қўлланмаларнинг мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2022 йил 14 ноябрдаги 02-03/8705-сон маълумотномаси). Натижада талабаларда “Футуҳ ал-булдон” асари ислом тарихининг шаклланишига оид асосий манбалардан экани тўғрисида тасаввур ҳосил қилиш имконини берган;

Илк ўрта асрларда Марказий Осиёда ислом динини тарқатиш йўлидаги ҳарбий юришларни нафақат араб саркардалари, балки маҳаллий хукмдорлар ҳам амалга оширгани “Футуҳ ал-булдон”да 839 йилда Нух ибн Асаднинг Исфижобга қилган юришига нисбатан фатҳ (فتح – очиш, забт этиш) атамаси қўлланилгани орқали далиллангани хусусидаги илмий хулосалар Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказининг буюртмаси асосида тайёрланган “Сунани Термизий” асарининг илмий-изоҳли таржимаси мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон мусулмонлари идораси ҳузуридаги Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2022 йил 13 апрелдаги 01-07/40). Натижада Мовароуннаҳр тарихига оид маълумотларнинг ҳудуддаги илмий жамоатчиликка етказилишига хизмат қилган;

“Футуҳ ал-булдон”да келган “Урашг” (اوراشت) шаҳри милоддан аввалги I асрда Хитой манбаларидаги Фарғона водийсининг маркази сифатида зикр қилинган “Эрши” шаҳрига ва ҳозир Андижон вилоятининг Марҳамат туманидаги Мингтепа ёдгорлигига тўғри келиши ушбу икки сўзнинг этимологик яқинлиги ҳамда уларнинг манбаларда келтирилган жойлари тавсифи мутаносиблиги асосида аниқлангани тўғрисидаги илмий хулосалардан «O‘zbekiston tarixi» телеканалда эфирга узатиладиган «Такдимот» тизимли кўрсатуви сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон миллий телерадиокомпаниясининг 2021 йил 30 июлдаги 02-40-1247-сонли маълумотномаси). Натижада Эрши

шаҳрининг бугунги кундаги ўрни ва унинг ўрта асрларда қандай ном билан юритилгани илмий жамоатчиликка етиб боришига ҳисса қўшган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари жами 7 та – 2 та халқаро ва 5 та республика илмий-амалий анжуманларида апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Тадқиқот мавзуси бўйича 15 та илмий иш, шулардан, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларида 7 та мақола, улардан 4 таси республика ва 3 таси хорижий илмий журналларда чоп этилган. 2 та халқаро ва 5 та маҳаллий анжуман тўпламларида тезислар эълон қилинган ҳамда илмий рисола нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Диссертациянинг ҳажми 152 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланиб, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, ўрганиш объекти ва предмети аниқланган. Тадқиқотнинг фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилиб, ишнинг илмий янгилиги ҳамда амалий натижалари баён этилган. Олинган натижаларнинг ишончилиги асосланган ҳолда уларнинг назарий ва амалий аҳамияти очиқ берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, ишнинг апробацияси, эълон қилинган ишлар ва диссертациянинг тузилиши тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“VIII-IX асрларда Яқин Шарқдаги ижтимоий-сиёсий ҳолат ва илмий муҳит”** деб номланган бўлиб, унинг биринчи банди *“Араб халифалиги марказидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар таҳлили”* деб аталган. Унда VIII-IX асрларда Яқин Шарқда мавжуд бўлган Аббосийлар давлати, ҳудудий чегараси, ҳукмдорлари, қўшни мамлакатлар билан дипломатик алоқалари ҳамда мазкур даврда бўлиб ўтган ижтимоий ҳаракатлар ва бошқа масалалар очиқ берилган. Аббосий халифалардан Хорун ар-Рашид (786-809) ва ал-Маъмун (813-833) каби ҳукмдорлар бошқаруви даврида араб халифалигида нисбатан сиёсий барқарорлик ва тинчликка эришилган. Бироқ кейинги даврларда сулола вакиллари ўртасидаги тожу тахт учун кураш ва норозилик ҳаракатлари сабабли халифалар доимо кўп сонли қўшин сақлаб туришга мажбур бўлди.

Таъкидлаш жоизки, давлат хавфсизлигини сақлашда Мовароуннаҳр шаҳарларидан келтирилган турк сарбозларининг ҳиссаси катта бўлди. Улар халифалар ал-Муътасим (833-842) ва Ал-Восиқ (842-847) даврида давлатнинг таянчи вазифасини бажарди. Фақат ал-Мутаваккил (847-861) давридан бошлаб, уларнинг фаолиятига чекловлар қўйилиши ва айрим ваколатлардан маҳрум қилиниши ички низоларни келтириб чиқарди. Марказий ҳокимиятнинг заифлашиши натижасида Миср, Хуросон ва Моваруннаҳр ҳудудлари ўз

мустақиллигини эълон қилди. Шундай бўлса-да, Ал-Муътамид (870-892) давридан аббосий халифалар ва турк сарбозлари ўртасидаги муносабат яхшиланиши натижасида Яқин Шарқ, Синд ўлкаси, Арабистон Ярим ороли каби ҳудудлар халифалик таркибида сақланиб қолди.

“Илк ўрта асрларда мусулмон тарихнавислиги ва унинг йўналишлари” деб номланган иккинчи бандда илк ислом тарихига оид дастлабки ёзма манбалар ва уларнинг мавзулари ўрганилди. Улар мағозий ёки сийра номи билан юритилган. Мағозий йўналишида: Урва ибн Зубайр (ваф. 713), Ваҳб ибн Мунаббах (ваф. 728), Муҳаммад ибн Шихоб аз-Зухрий (ваф. 742), Осим ибн Умар ибн Қатода (ваф. 738) ва Мусо ибн Уқба ибн Аби Айёш (ваф. 758) каби олимлар асарлар ёзган. Мазкур йўналишдаги асарлар Муҳаммад (с.а.в) давридаги ҳарбий юришлар тарихини ёритишга қаратилган. VIII аср ўрталарида сийра йўналишида тарихий асарлар ёзиш бошланиб, уларда Муҳаммад (с.а.в)нинг насаби, туғилиши, пайғамбарлик фаолияти, сифатлари ҳамда вафоти ҳақидаги маълумотлар келтирилган. Шунингдек, сийра асарларида VI аср ўрталарида Арабистон яриморлидаги сиёсий жараёнлар, хусусан, Амр ибн Луҳай билан боғлиқ араблардаги бутпарастлик тарихи, Абраҳа ва Фил воқеаси, Замзам кудуғининг қазилиши каби воқеалар ёритилган. Сийра йўналишида Муҳаммад ибн Исҳоқ (699-769), Абдулмалик ибн Ҳишом (ваф. 833), Абу Исҳоқ ал-Физорий (803) ва бошқа тарихчилар асар ёзишган.

Илк ўрта асрларда ёзилган асарларнинг бир қисми ҳарбий ҳаракатлар тарихини ёритишга қаратилган. Уларда тарихий воқеа ва ҳодисалар билан бирга, юриш қилинган шаҳар ва минтақанинг араблар келишидан олдинги тарихи, давлат бошқаруви шакли, аҳолиси, табиати, эътиқоди ҳамда минтақа аҳолисининг урф-одати ва анъаналари ҳақида маълумотлар ҳам келтирилади. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг *“Футуҳ ал-булдон”* асари ҳам ушбу йўналишда ёзилган. Шунингдек, Муҳаммад ибн Умар ал-Воқидий (747-823), Исҳоқ ибн Башар ал-Бухорий (ваф. 821), Аҳмад ибн Аъсам ал-Куфий (ваф. 926) ва бошқа тарихчилар ҳарбий ҳаракатлар тарихига оид китоб тасниф қилганлар.

Биринчи бобнинг *“Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий ҳаёти ва илмий фаолиятининг ўзига хос жиҳатлари”* номли учинчи бандида олимнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида маълумот берувчи манбалар, Балазурий нисбаси тўғрисида тарихчиларнинг фикрлари, тарихчининг устозлари ва илм олиш йўлида қилган сафарлари, халифа ал-Мутаваккил (847-861) даврида надим –давлат маслаҳатчиси лавозимига тайинланиши, халифа ал-Мустаъин ва ал-Муътаз даврларида ҳам муҳим давлат вазифаларида ишлаганлиги ва бошқа маълумотлар манбалар асосида ўрганилди. Тадқиқот жараёнида ўндан ортиқ тазкира китобларида Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот келтирилгани аниқланди. Олим, дастлаб, ўзи туғилиб ўсган Бағдод шаҳрида ўз даврининг машҳур уламоларидан сабоқ олган, сўнг илм талабида Дамашқ, Ҳимс ва Антокия шаҳарларига сафар қилган.

Ушбу бандда ал-Балазурийнинг илмий фаолиятига доир маълумотлар ҳам келтирилган. Тарихчининг *“Футуҳ ал-булдон”*дан ташқари, *“Китаб ал-Булдон ас-Сағир”* (*“Мамлакатлар ҳақида кичик китоб”*), *“Китаб ал-Булдон ал-Кабир”*, (*“Мамлакатлар ҳақида катта китоб”*) *“Ансоб ал-ашроф”* (*“Шарафли кишиларнинг*

насаблари”) каби асарлари мавжуд бўлган. Аҳмад ал-Балазурий таржимонлик фаолиятини ҳам олиб борган. Абулҳасан ал-Масъудий ал-Балазурийнинг “Китаб ар-рад ала аш-шуъубийя” номли асари бўлганлигини айтиб, ундан шуъубий⁴ларга раддия берилган катта бир матнни келтиради⁵. Бироқ К. Броккельман (1868-1956) уни мустақил асар эмас, балки “Ансоб ал-ашроф” асарининг таркибидаги мавзулардан бири деб ҳисоблайди⁶. Таржимон сифатида форс (пахлавий) тилида ёзилган “Китаб аҳд Ардашир” (“Ардашир ҳукмронлиги ҳақида китоб”) номли қадимги эпосни араб тилига шеърий усулда таржима қилган⁷. Тарихий манбаларда ал-Балазурий қаламига мансуб бир нечта асарлар зикр қилинса-да, улардан фақат “Ансоб ал-ашроф” ва “Футуҳ ал-булдон” асарлари бугунги кунгача етиб келган.

Диссертация таркибидаги **“Футуҳ ал-булдон” асарининг ислом манбашунослигида тутган ўрни**” номли иккинчи бобнинг биринчи банди *“Асар манбалари ва уларнинг ўзига хослиги”* деб номланган бўлиб, унда муаллиф асарни ёзишда муҳаддис ва тарихчи ровийлардан нақл қилинган ривоятлар, VIII аср охири – IX асрда ёзилган тарихий манбалар ҳамда тарихий воқеада иштирок этган шахсларнинг сўзларидан фойдалангани, ривоятлар санадини келтиришдаги услуби очиқ берилган. Тарихчи бошқа манбалардан олинган маълумотларни сўзма-сўз келтириб қўймай, балки қисқартма шаклда, асосан, хулоса ва натижаларга урғу берган ҳолатда фойдаланган. Бу ҳолатни “Футуҳ ал-булдон” ва Муҳаммад ибн Умар ал-Воқидийнинг “Футуҳ аш-Шом” асарини қиёслаш орқали кўриш мумкин. “Футуҳ ал-булдон”да Шом ҳудудига кирувчи: Димашқ, Фаластин, Бусро, Ҳумс, Қиннисрин, Ажнадин ва Бусро ҳудудларининг фатҳ этилиши мавзуси ал-Воқидийнинг “Футуҳ аш-Шом” асаридаги маълумотлар билан мувофиқ келса-да, воқеаларни ихчам шаклда ёритгани ва тафсилотларни келтирмаслиги билан ажралиб туради.

Шунингдек, асарда муаллифнинг ўзи кўрган воқеалар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ал-Балазурий аббосийлар саройида яшаб, фаолият юритгани унга IX асрда аббосий халифаларнинг давлат бошқаруви ва араб халифалигидаги ички вазиятдан яхши хабардор бўлиш имконини берган. У нафақат аббосийлар таъсири остида бўлган Хуросон, Мовароуннаҳр, Яқин Шарқ, Кавказ ва Миср ҳудудларидаги сиёсий вазиятни, балки халифалик таркибидан мустақил бўлиб ажралиб чиққан Шимолий Африкадаги Ағлабийлар ва Андалусиядаги Умавийлар давлатида юз берган воқеа-ҳодисалардан ҳам хабардор бўлган⁸. Мана шу эътибордан тарихчининг ушбу асари аҳамиятли ҳисобланади.

“Футуҳ ал-булдон”да ёритилган ислом илмларига оид маълумотлар таҳлили” деб номланган иккинчи банида асарда тарих илмидан ташқари ҳадис,

⁴ Шуъубийлар – араблар ва ажаллар ўртасида тенглик ўрнатилиши тарафдори бўлган ижтимоий ҳаракат. Ушбу ҳаракат умавийлар даврида (661-750) пайдо бўлган ва аббосийлар даврида ривож топган. Натижада Аббосийлар давлати заифлашиб, ундан мустақил давлатлар ажралиб чиққан.

⁵ Абулҳасан ал-Масъудий. Таҳқиқ: Муҳаммад Муҳйиддин Абдулҳамид. Муруж аз-заҳаб ва маъадин ал-жавҳар. Ж. 2. – Байрут: Дар ал-фикр, 1973. – Б. 54.

⁶ Карл Броккельман. Тарих ал-адаб ал-аробий // немис тилидан араб тилига таржимон: Абдулҳалим ан-Нажжор. – Қоҳира: Дар ал-маъориф, 1969. – Б. 44-45.

⁷ Ибн ан-Надим. Ал-Фихрист. – Байрут: Дар ал-маъриф, 1997. – Б. 164.

⁸ Аҳмад ибн Яхё ал-Балазурий. Футуҳ ал-булдон. 1987. – Б. 328.

тафсир, фикҳ ва араб адабиёти фанларига тегишли илмий маълумотлар келтирилгани ва улардан кейинги даврларда ҳам истифода қилингани асослаб берилди. “Футуҳ ал-булдон”да тарихий ҳодисалар йилнома шаклида эмас, балки бир мавзуга алоқадор маълумотлар бир ўринда берилиши унинг илмий аҳамиятини оширувчи омиллардан бири саналади. Асарда араб халифалиги бошқаруви соҳасида амалга оширилган ислохотлар, хусусан, муҳрнинг жорий қилиниши, зарб қилинган тангалар ва вилоят волийлари қўл остидаги девонларнинг вазифалари ҳақида ҳам сўз юритилган. Ал-Балазурий асарида шаҳарлар, қишлоқлар, қалъалар ва дарёлар номининг топонимикаси, VIII-IX асрларда қурилган сув иншоотлари, масжидлар, бозорлар, йўллар ва бошқа қурилиш объектлари ҳақида маълумот берилиши унинг география фани учун муҳим манба бўлиб хизмат қилишини таъминлайди. Ал-Балазурий форс тилини билганлиги учун асарда форс тилидаги атама ва ибораларни келтириб, уларга изоҳ берган. Бундан ташқари, арабий бўлса-да, тушунилиши мураккаб жумлаларга шарҳ берган ва араб ёзувининг ривожланиш босқичлари тўғрисида тўхталиб ўтиш орқали тилшунослик соҳасига ҳам урғу берган.

Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий тарихий воқеаларни ёритишда кўплаб ҳадислардан ҳам фойдаланган. Ал-Балазурийни Салоҳиддин ас-Сафдий “ровий”, Шамсиддин Заҳабий эса, “хофиз”⁹ каби даражалар билан зикр қилиши тарихчининг муҳаддис сифатида ҳам машҳур бўлганини кўрсатади. Асарда муайян мавзуга алоқадор ҳадислар билан бир қаторда, Куръони карим оятлари ва уларнинг тафсири ҳам келтирилган. Албатта, бу омил муаллиф нақл қилган маълумотларнинг қай даражада ишончли эканлигини ва унинг муфассир ҳам бўлганини билдиради.

Иккинчи бобнинг “*Асарнинг қўлёзмалари ва замонавий нашрлари*” деб номланган бандида “Футуҳ ал-булдон”нинг бугунги кунда дунё фондларида мавжуд бўлган қўлёзма нусхалари ва улар асосида нашр этилган замонавий нашрлари хусусида тўхталиб ўтилган. Бугунги кунда “Футуҳ ал-булдон” қўлёзмалари Америка Қўшма Штатларининг Нью Ҳавен шаҳридаги Йел университети кутубхонаси (инв. N 33), Нидерландиянинг Лейден шаҳрида жойлашган Лейден университети кутубхонаси (инв. N 430), Лондондаги Британия музейи коллекцияси (инв. N 23264) ва бошқа қўлёзма фондларида сақланади. Уларнинг энг қадимийси Йел нусхаси бўлиб, X асрда машҳур тарихчи Муҳаммад ибн Жарир ат-Табарийнинг шогирди Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Аҳмад ал-Фарғоний (ваф. 973) томонидан кўчирилган.

“Футуҳ ал-булдон” асари бугунгача бир неча марта нашр қилинган бўлса-да, уларда, асосан, 1866 йили Ян де Гуге (1836-1909) томонидан Лейденда ва 1956 йили Салоҳиддин ал-Мунажжид (1920-2010) томонидан Қоҳирада чоп этирилган нашрлари асос вазифасини ўтаган. Ушбу нашрларда “Футуҳ ал-булдон”нинг Лейден ва Британия кутубхоналарида сақланаётган қўлёзмаларидан фойдаланилган.

⁹ Хофиз – ҳадис илмида хофиз сўзига турлича таъриф берилган. Мисрда чоп этилган энциклопедик асар “Ал-Мўъжам ал-Васит”да уч юз мингта ҳадис матни ва санадини ёд билган киши хофиз даражасига етиши айtilган.

Тадқиқотнинг учинчи боби **“Футуҳ ал-булдон” асарида Мовароуннаҳр тарихига оид маълумотлар таҳлили**” деб номланиб, унинг биринчи банди *“Ислом динининг Мовароуннаҳрга кириб келиш босқичлари”* деб аталган. Мазкур бандда ислом динининг Марказий Осиёга кириб келиш босқичлари, ўша даврдаги шаҳарлар ва тарихий шахслар, уларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларда тутган ўрни хусусида тўхталиб ўтилган. Тарихий асарларда келган маълумотлар қиёсий таҳлил қилиниб, хулосалар берилган. Мусо ибн Абдуллоҳнинг Термиздаги бошқаруви ҳақида сўз юритилганда, шаҳарнинг туб аҳолиси эфталлар ва турклар экани, уларга ёрдам бериш учун тибетликлар келгани айтиб ўтилган. Бу эса, туркийларнинг Шарқ халқлари билан қадимдан алоқалар ўрнатганлигини билдиради. Қутайба ибн Муслимнинг Хоразмга юриши ҳақида сўз юритилганда, минтақадаги шаҳарсозлик тўғрисида муаррихлар нақл қилган маълумотлар келтирилган. Шунингдек, мавзуда Марказий Осиё шаҳарлари топонимикаси, уларнинг манбаларда қайси ном билан келганлиги, Қусам ибн Аббос, Даххок ибн Музоҳим каби тарихий шахсларнинг Мовароуннаҳр тарихида тутган ўрни ёритилган.

Учинчи бобнинг *“Асарда минтақа шаҳарларидаги ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётнинг ёритилиши”* деб номланган бандида Уструшона, Шош ва Фарғона водийси шаҳарлари тўғрисида “Футуҳ ал-булдон”да келган маълумотлар ўрта аср тарихчи ва географларининг асарлари билан қиёсий таҳлил қилинди. Хусусан, Уструшона вилояти Мовароуннаҳрнинг бошқа минтақаларидан фарқли равишда, узоқ вақт давомида ўз мустақиллигини сақлаб қолган. Хуросон ноибларининг уни Араб халифалиги таркибига киритиш учун қилган ҳаракатлари самара бермаган. Фақат IX асрнинг биринчи чорагида Уструшона халифа Маъмун аскарлари томонидан эгалланган. Шош вилояти ҳам Мовароуннаҳрда муҳим сиёсий ўринга эга ҳудудлардан бири бўлиб, қўшни вилоятлар билан мустаҳкам алоқада бўлган. Бу омилни 712 йили Суғд ҳукмдори Ғурак арабларга қарши курашда ёрдам сўраб, мактуб ёзганлиги ва Шошдан Самарқандга қўшин келганлиги мисолида кўриш мумкин. Айни пайтда, Шош аҳолиси эркесвар халқ бўлиб, араблар ушбу вилоятни эгаллаш учун бир неча марта юриш қилган. Эҳтимол, шунинг учун Қутайба ибн Муслим арабларни Шош ва Фарғонага кўчириш сиёсатини юритган.

Фарғона водийсидаги илк ўрта аср шаҳарлари – Косон ва Урашт ҳақида тарихий манбаларда келган маълумотлар таҳлил қилинди. Фарғона вилоятининг маркази бўлган Косон шаҳрида содир бўлган сиёсий жараёнлар тарихий манбаларда турлича ёритилган бўлиб, мавзунини ўрганиш жараёнида қиёсий таҳлил ёрдамида уларга аниқлик киритилди. Фарғона водийсидаги Урашт шаҳри ҳам қадимий тарихга эга бўлиб, у ҳақида “Футуҳ ал-булдон”, “Худуд ал-олам”, “Сурат ал-ард”, “Нузха ал-мушток”, “Аҳсан ат-такосим фи маърифатил-ақолим” ва бошқа манбаларда маълумотлар келтирилган. Шаҳар тарихини ўрганиш давомида шаҳар номи Фарғонанинг қадимий пойтахти Эрши билан лексик жиҳатдан ўхшашлиги ва улар бир шаҳар бўлиши мумкинлиги ўртага ташланди. Ушбу фикр тарихий манбалар ва археологик тадқиқотлар билан қиёсланиб, Урашт ва Эрши шаҳарларининг ўрни Андижон вилоятининг Марҳамат туманидаги Мингтепа ёдгорлиги деган хулосага келинди.

Учинчи бобнинг “Маҳаллий ҳукмдорлар фаолиятида дипломатик муносабатларнинг ўрни” деб номланган учинчи бандда “Футуҳ ал-булдон” асарида зикр қилинган туркий ҳукмдорлар ҳақидаги маълумотлар тарихий манбалар асосида қиёсий таҳлил қилинди. Хусусан, Бухоро маликаси Хотун ва унинг авлодлари, Самарқанд ҳукмдорлари – Тархун, Ғурак ва Нух ибн Асад, Бодғис ҳукмдори Низак тархон, Уструшона ҳукмдори Ҳайдар ибн Ковус – шулар жумласидандир. Туркий ҳукмдорлар маълум бир нисба билан номланган бўлиб, у ҳукмдорнинг исмидан ҳам машҳур бўлган. Самарқанд ҳукмдорига нисбат берилган тархун унвони фақат бир шахсга тегишли бўлмай, VII аср охири – VIII аср бошларида шахарни бошқарган бир неча ҳукмдорга нисбат берилгани манбаларда келган маълумотлар асосида аниқланган.

Маҳаллий ҳукмдорлар сиёсий бошқарув соҳасида ўз позицияларига эга бўлган. Улар Хуросон ва Мовароуннаҳрдаги сиёсий вазиятни инобатга олган ҳолда иш юритган. Бухоро маликаси Хотун, Самарқанд ҳукмдори Тархун ва бошқалар ўз халқи ва юртининг тинчлиги учун араблар билан сулҳ тузиб, келишув йўлини танлаган. Тархундан кейинги Самарқанд ихшиди Ғурак, Бодғис ҳокими Низак Тархон каби ҳукмдорлар эса мустақиллигини сақлаб қолиш учун уларга қаршилик кўрсатган. Маҳаллий ҳукмдорларнинг ҳар бири ўзи яшаган даврдаги ижтимоий-сиёсий вазиятни барқарор ҳолатга келтириш учун ҳаракат қилган.

ХУЛОСА

Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-Булдон” асарининг илмий-амалий тадқиқи ва тадқиқотнинг мақсад ҳамда вазифаларидан келиб чиқиб, куйидаги хулосаларга келинди:

1. VIII-IX асрларда Яқин Шарқ ва унга чегарадош ҳудудлар Аббосийлар сулоласи томонидан идора қилинган Араб халифалиги таркибида бўлган. Абу Жаъфар Мансур, Хорун ар-Рашид ва ал-Маъмун каби халифалар даврида Араб халифалигида нисбатан сиёсий барқарорлик ҳукм сурган. Ал-Маъмундан кейинги халифалар давридан норозилик ҳаракатлари авж олган. Шу сабабли ал-Муътасим ва ал-Восиқ даврида ҳарбий ҳаракатларда туркларнинг ёрдамидан фойдаланиш бошланган. Уларнинг ёрдами билан аббосий халифалар норозилик ҳаракатларини бартараф этиб, мамлакатда тинчлик ўрнатишга муваффақ бўлган.

2. VIII-X асрларда ёзилган ислом тарихига оид асарларнинг аксар қисми муҳаддислар томонидан тасниф қилинган бўлиб, уларнинг мақсади Муҳаммад (с.а.в) ҳаёти ва фаолиятини ёритишга қаратилган. Улар “мағозий” ва “сийра” номлари билан юритилган. Урва ибн Зубайр, Ваҳб ибн Мунаббах, Муҳаммад ибн Шиҳоб аз-Зухрий, Осим ибн Умар ибн Қатода, Мусо ибн Уқба ибн Аби Айёш, Муҳаммад ибн Исҳоқ, Абдулмалик ибн Ҳишом каби тарихчиларнинг сийра ва мағозий асарлари ислом тарихига оид илк манбалар сифатида эътироф этилади. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурийнинг “Футуҳ ал-Булдон” асари футуҳ (ҳарбий юришлар тарихи) йўналишидаги асар бўлса-да, унда мағозий ва сийра асарларидан фойдаланилган.

3. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий Бағдодда яшаган ва ўз давридаги муҳаддис ва тарихчилардан сабоқ олган. Ундан ташқари, илм олиш учун Шомнинг Дамашқ, Ҳимс, Антокия шаҳарларига сафар қилган. Аббосий халифалардан ал-Мутаваккил даврида надим (давлат маслаҳатчиси) вазифасига тайинланган. Ал-Балазурий тарих илмидан ташқари, шеърят билан ҳам шуғулланган. Шунинг учун у тазкира китобларида ровий, котиб, шоир сифатида зикр қилинади. Тарихий манбаларда Аҳмад ибн Яҳё қаламига мансуб “Ансоб ал-ашроф”, “Футуҳ ал-булдон”, “Китаб ал-булдон ас-сағир”, “Китаб ал-булдон ал-кабир”, “Китаб аҳд Ардашир” (таржима) асарлари зикр қилинса-да, улардан фақат “Ансоб ал-ашроф” ва “Футуҳ ал-булдон” асарлари бугунги кунгача етиб келган.

4. “Футуҳ ал-булдон” асарида келтирилган воқеаларнинг аксар қисми муҳаддис ва тарихчи ровийлар томонидан нақл қилинган ривоятлардан ташкил топган. Ал-Балазурий тарихчилар орасида ишончлилиги тасдиқланган воқеаларни келтирганида ровийлар санадини келтирмай, “قالوا” (айтадилар) шаклида маълумотни баён қилган. Тарихчи муҳаддислардан ташқари, давлат амалдорлари, жумладан, халифа ва қозилардан эшитган ривоятларини ҳам нақл қилган. Муаллиф асарда ёзма манбадан фойдаланганлиги ҳақида қайдлар бермаган бўлса-да, унинг воқеаларни баён қилишдаги услуби китобни ёзиш жараёнида манбаларга мурожаат қилинганлигини билдиради. Шу билан бирга, муаллиф ўз давридаги тарихий ҳужжатлардан ҳам фойдаланган.

5. “Футуҳ ал-булдон” асаридан нафақат тарих фанига оид билимлар, балки география, тафсир, ҳадис, фикҳ каби ислом илмларига доир маълумотлар ўрин олган. Асар VII-IX асрларда Яқин Шарқ, Марказий ва Жануби-Ғарбий Осиё, Шимолий Африка ва Периней яриморлида юз берган ижтимоий-иқтисодий воқеаларни ўз ичига олганлиги жиҳатидан тарих фанининг муҳим манбаи бўлганини кўрсатади. Шаҳарлар, қишлоқлар, қалъалар ва дарёлар номининг топонимикаси ҳақида маълумот берилганлиги унинг география фани учун муҳим манба бўлиб хизмат қилишини таъминлайди. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий тарихий воқеаларни ёритишда кўплаб ҳадислардан ҳам фойдаланган. Асарда ҳадислар билан бир қаторда, Қуръони карим оятлари тафсири ҳам келтирилган. Албатта, бу омил муаллифнинг муфассир сифатида ҳам фаолият олиб борганини билдиради. Асарда алоҳида аҳамият касб этган мавзулардан яна бири фикҳ илми бўлиб, унда ал-Балазурий VII-IX асрларда араб халифалигида жорий қилинган хирож, ушр, закот, жизя каби солиқларни белгилаш тартиблари ҳақида маълумот берган.

6. Дунё қўлёзма фондларида “Футуҳ ал-булдон” асарининг бир нечта қўлёзмалари сақланади. Хусусан, Америка Қўшма Штатларининг Нью Ҳейвн шаҳридаги Йел университети кутубхонаси, Нидерландиянинг Лейден шаҳрида жойлашган Лейден университети кутубхонаси, Лондондаги Британия музейи коллекцияси каби қўлёзма фондларида асар қўлёзмаси мавжуд. “Футуҳ ал-булдон” бугунгача бир неча марта замонавий шаклда нашр қилинган бўлса-да, уларда, асосан, Ян Де Гуге ва Салоҳиддин ал-Мунажжид нашрлари асос вазифасини ўтаган. Ушбу нашрларда “Футуҳ ал-булдон”нинг Лейден ва Британия кутубхоналаридаги қўлёзмаларидан фойдаланилган.

7. Умавийлар даврида Мовароуннахр ўлкасига ислом динининг кириб келиши бир неча босқичларда амалга оширилган. Арабларнинг ушбу ўлкага қилган дастлабки юриши 673 йили Убайдуллоҳ ибн Зиёд бошчилигида бўлиб, бу юриш Бухоро маликаси Хотун билан сулҳ тузиш билан якунланган. Ибн Зиёддан кейин Саид ибн Усмон бошчилигида 676 йилда арабларнинг ҳарбий юриши амалга оширилиб, унда Бухоро ва Самарқанд шаҳарлари забт этилган. VII асрнинг 80-90 йилларида халифалик маркази ва Хуросонда ички курашлар авж олганлиги сабабли Мовароуннахр ўлкаси ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Марказий Осиёга ислом динининг кириб келиши жараёни 707-715 йилларда Қутайба ибн Муслим томонидан ташкил этилган ҳарбий юришлар билан ниҳоясига етган.

8. “Футуҳ ал-булдон” асарида Мовароуннахр шаҳарлари тарихига оид қимматли маълумотлар келтирилган. Ал-Балазурий асарида зикр қилинган жой номлари нафақат Марказий Осиёда, балки Араб халифалигида ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Самарқанд, Бухоро, Хоразм, Уструшона, Шош ва Фарғона шаҳарлари илк ўрта асрларда йирик маданий марказлар ҳисобланган. “Футуҳ ал-булдон”да келган Мовароуннахр шаҳарлари тарихига оид маълумотлар узоқ давом этувчи тадқиқот бўлганлиги сабабли диссертацияда Уструшона, Шош ва Фарғона шаҳарлари тарихига оид маълумотлар қиёсий таҳлил қилиниб, уларнинг аҳамияти очиқ берилди.

9. “Футуҳ ал-булдон”да бир нечта маҳаллий ҳукмдорлар фаолияти ҳақида маълумот берилган. Хусусан, Бодғис ҳукмдори Низак тархон, Самарқанд ҳукмдорлари Тархун ва Гурак, Уструшона ҳукмдори Ҳайдар ибн Ковус – шулар жумласидандир. Айрим шаҳарларда “Термиз подшоҳи” ёки “Хоразм подшоҳи” шаклидаги жумлалар келтирилиб, ўша шаҳар ҳукмдорининг исми зикр қилинмаган. Мовароуннахр маҳаллий ҳукмдорларининг сиёсий бошқарув соҳасида тутган йўли алоҳида эътиборга молик. Улар Хуросон ва Мовароуннахрдаги сиёсий вазиятни ҳисобга олган ҳолда иш юритган. Маҳаллий ҳукмдорларнинг ҳар бири ўзлари яшаган даврдаги ижтимоий-сиёсий вазиятни барқарор ҳолатга келтириш учун ҳаракат қилган.

Тадқиқот жараёнида олинган натижа ва хулосалардан келиб чиқиб, қуйидаги таклиф ва тавсиялар илгари сурилди:

1. “Футуҳ ал-булдон” асарининг ислом тарихини ўрганишдаги аҳамиятини инобатга олиб, асар маълумотлари асосида Ўзбекистон халқаро ислом академияси ва Ўзбекистон мусулмонлар идораси тасарруфидаги ислом билим юртларида ислом тарихини ўрганувчи талабалар учун ислом тарихи фанидан ўқув қўлланмага алоҳида мавзулар киритиш.

2. “Футуҳ ал-булдон” ва илк ўрта аср тарихий-географик манбалар Марказий Осиё худудидаги қадимий шаҳарлар тарихини ўрганишда муҳим ўрин тутганлиги сабабли улар асосида “Илк ўрта аср Мовароуннахр шаҳарлари ва улардаги ижтимоий-маданий ҳаёт” номли монография чоп этиш.

3. Тарих илмида муҳим аҳамиятга эга бўлган Аҳмад ал-Балазурийнинг “Ансоб ал-ашроф” асарини тарих ва манбашунослик соҳасида алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганиш.

**SCIENTIFIC COUNCIL UNDER DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 FOR
AWARDING SCIENTIFIC DEGREES AT THE INTERNATIONAL ISLAMIC
ACADEMY OF UZBEKISTAN**

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN

UMMATALIYEV SOHIBJON HIKMATALI O'G'LI

**THE HISTORY OF TRANSOXIANA IN THE WORK "FUTUH AL-
BULDON" BY AHMAD IBN YAHYO AL-BALADHURI**

24.00.01 – History and source study of Islam

**ABSTRACT OF DISSERTATION
OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) ON HISTORICAL SCIENCES**

TASHKENT–2022

The theme of the dissertation of the doctor of science (PhD) on history and source studies of Islam was registered by Supreme Attestation Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2020.4.PhD/Tar833.

The doctoral dissertation was carried out at the International Islamic Academy of Uzbekistan.

The abstract of the dissertation was posted in three languages (Uzbek, Russian, English (resume)) on the website of the Scientific Council (www.iiaw.uz) and on the website of “ZiyoNet” informational and educational portal at www.ziynet.uz.

Scientific consultant: **Nasrullaev Nematullo Hikmatullaevich**
Candidate of historical sciences

Official opponents: **Muminov Ashirbek Kurbanovich**
Doctor of historical sciences, professor

Is’hoqov Mirsodiq Mirsultonovich
Doctor of historical sciences, professor

Leading organization: **National University of Uzbekistan**

The defense of the dissertation will be held on “___” december 2022 at _____ online/offline meeting platform of the Academic Council under the number DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 for awarding academic degree under international Islamic Academy of Uzbekistan (Address: 100011, Tashkent, Kadiri street, 11. Telephone: (99871)244-00-56); fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiaw.uz)

The dissertation can be found at the information Resource Center of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered number ___) (Address: 100011, Tashkent, A.Kadiri street, 11. Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiaw.uz)

The dissertation abstract is disseminated on “___” december 2022.

(Protocol registered number 13. 18 November 2022).

D.R.Makhsudov

Chairman of Scientific Council for awarding academic degree, doctor of historical (DSc), associate professor

S.A.Rustami

Secretary of Scientific for awarding academic of degree, doctor of philology (DSc), associate professor

Z.M.Islamov

Chairman of Scientific Seminar under the Scientific Council for awarding academic degree doctor of philology, professor

INTRODUCTION (Annotation of doctoral dissertation (PhD))

Actuality and necessity of research. In world history, special attention is paid to the historical processes that took place in the cities and states located in the Transoxiana region. The spread of Islamic culture in the country in the VIII-IX centuries contributed to the further development of achievements in the fields of statecraft and science. The works of Muslim historians are of special importance in the study of the changes that occurred in the social life of the inhabitants of Transoxiana with the introduction of Islam to Transoxiana. The work "فتوح البلدان" ("Opening of the Countries") by Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri (d. 892) was also written in this direction, highlighting the entry, formation, and spread of Islam in Transoxiana, and information on the history of the local government at that time is important in the study of the country's history.

Systematic research on the history of Islam is being conducted in research institutes and centers around the world. In them, during the period of الخلفاء الراشدين (rightly guided caliphs) (632-661), the Islamic religion spread to Iraq, Syria, Palestine, Iran, Egypt, Asia Minor, during the period of خلافة الأموية (Umayyad Caliphate) (661-750) Libya, Algeria, Tunisia, Morocco, the process of penetration into Andalusia, India, Khorasan, and Central Asia, the old beliefs of the land population and their conversion to Islam, and the role of local peoples in the formation of Muslim culture are studied. In the research in this field, special attention is paid to the spread of Islam through military campaigns as well as to the spread of trade, economic and cultural relations between peoples.

As a result of the reforms being implemented in the religious and educational spheres in modernized Uzbekistan, some historical sources on the history of the introduction of Islam to Central Asia have been translated. In this regard, such works as "History of Bukhara" by Narshakhi (تأريخ بخارى), "History al-Hulafo" by Jalaliddin Suyuti (سيرة أعلام النبلاء), "Siyar a'lam an-nubala" by Shamsiddin Zahabi (سيرة أعلام النبلاء) were published with scientific explanatory translations in Uzbek. Shrines belonging to this period were restored and beautification works were organized in them. One of such shrines in Samarkand, the "Shahi Zinda" memorial complex, where the tomb of the famous companion Qusam ibn Abbas of the 7th century is located, has been extensively renovated, and considerable work has been done to restore it to its original state. Researching the work of Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri (d. 892), "فتوح البلدان" ("Opening of the Countries") is of great importance in the study of information about the early medieval history of Uzbekistan based on primary sources.

This dissertation work serves to a certain extent in the implementation of the tasks set out in the decisions of the Law of the Republic of Uzbekistan "On freedom of conscience and religious organizations" of July 5, 2021, the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to radically improve the activities of the religious and educational sphere" of April 16, 2018, PD-60 of January 28, 2022 "On the strategy of development of New Uzbekistan for 2022-2026, and PD-24 "On measures to further improve the promotion system", PD-3080 dated June 23, 2017 "On measures to establish the Center for Islamic Civilization in Uzbekistan under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan".

The Relevance of the research to the priorities of the development of science and technology of the Republic of Uzbekistan. The study was carried out in accordance with the priority direction of development of science and technology of the Republic I: «Formation of a system of innovative ideas in the social-legal, economic, cultural, spiritual, and educational development of the information society and the democratic state and ways of their implementation».

Level of study of the problem. The work of Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri «Futuh al-Buldon» was studied by Western and Eastern researchers, published repeatedly, and translated into other languages.

Western researchers M. de Gu, F. Hitti, K. Morgitten, O. Resher, N. Mednikov, P. Juz, S. Wolin, L. Kubbel, and L. Western and Russian researchers, such as Nadiradze, have conducted initial research. In particular, in 1866, Michael Jean de Guet (1836-1909) made a modern edition of the work with a foreword containing information about the life of al-Baladhuri, his scientific activities, as well as manuscripts of the work «Futuh al-Buldon». The book was translated into English by Philip Houry Hitty (1886-1978) in 1916, into French by Clark Morgitten (1880-1960) in 1924, and into German by Oscar Resher (1883-1927) in 1917–1924. Parts of the work relating to the history of Jordan and Palestine were written by N.A. Mednikov (1855-1918) in 1897; parts relating to the regions of Azerbaijan and Armenia were written by P.K. Dzuze (1870-1942); parts relating to the history of Khorasan were written in 1939 by S. Volin (1909-1943). The history of Turkmenistan and adjacent regions was translated in 1960 by L. E. Kubbel (1929-1988) and L. I. Nadiradze (1921-1993). In addition, Khalil Azamina, Isak Hasson, Ryan Lunch, and other researchers studied the author and his scientific works¹.

«Futuh al-Buldon» was studied in Arab countries, Iran, and Tajikistan. Research in the Arab world is mainly reflected in the publication of contemporary editions of the work. Among these is the publication made by Salahiddin al-Munajid in 1956, which served as the basis for further research². Also, researchers such as Safo Hafiz

¹ Al-Beladkori. Liber expugnationis regionum / editor: M. J. De Goeje. – Leiden, 1866. – 667 p.; Al-Balādhurī. The Origins of the Islamic State: Translation with Annotations Geographic and Historic Notes of the Kitāb Futūh al-Buldān of al-Imām abu-l'Abbās Aḥmad ibn-Jābir al-Balādhuri. Translated by Philip Khuri Hitti. – New York: Columbia University Press, 1916; Al-Baladhuri. The Origins Of The Islamic State // Translated by Francis Clark Murgotten. – New York: Columbia University Press, 1924; O.Rescher. El-Beladori's kitab futuh el-buldan. – Leipzig: Otto Harrassowitz, 1917. – 148 p.; Н.А. Медников. Палестина от завоевания ее арабами до крестовых походов по арабским источникам // Православный палестинский сборник. Т. 17. Вып. 2 (2). СПб. 1897. – 612 с.; Жузе П. К. Книга завоевания стран, из соч. Балазори. Пер. с арабского П.К. Жузе Баку: Изд. о-во обследования и изучения Азербайджана (Материалы по истории Азербайджана, вып.3). 1927; Волин С. – Извлечения из "Китаб футух ал-булдан" ал-Балазури, пер. С. Волина. – М.: Л.: ИАН СССР, 1939. – С 62-78; Древние и средневековые источники по этнографии и истории народов Африки южнее Сахары: Арабские источники VII-X веков. Подготовка текста и переводы Л.Е. Куббеля, В.В. Матвеева. – М.-Л.: АН СССР, 1960. – 221 с.; Текст приводится по изданию: Хрестоматия по истории Халифата: Пер. Л. И. Надирадзе. – М.: МГУ, 1960. – 252 с. Athamina, Khalil. The Historical Work of al-Ṭabari and al-Balādhurī: The Author's Attitude Towards the Sources. – Princeton: The Darwin Press, 2008. – P. 141-155; Athamina, Khalil. Introduction. In Ansāb al-Ashraf, –Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem, 1993. – P. 7–18; Hasson, Isaac. 'Ansāb al-ašraf' al-Balādhurī est-il un Livre de Ta'riḥou D'Adab?' In Israel Oriental Studies. Vol. 19, Compilation and Creation in Adab and Luḡa. – Wasserstein: Winona Lake: Eisenbrauns, 1999. – P. 479–93; Ryan J. Lynch. Arab Conquests and Early Islamic Historiography The Futuh al-Buldan of al-Baladhuri. – London: Bloomsbury publishing, 2020. – 254 p.

² Ahmad ibn Yahyo al-Balazuriy. Futuh al-buldon. – Qohira: maktaba an-nahda al-misriyya, 1956. – 460 p.; Ahmad ibn Yahyo al-Balazuriy. Futuh al-buldon. – Bayrut: muassasa al-maorif, 1987. – 768 p.; Ahmad ibn Yahyo al-Balazuriy. Futuh al-buldon. – Bayrut: dar al-kutub al-ilmiyya, 2013. – 288 p.

Abdulfattah, Nur Saad Muhsin, Salim al-Sayid, and Abdulaziz al-Dauri provided information about the life of al-Baladhuri and the work «Futuh al-Buldon» in their books and articles. Al-Baladhuri's work was translated into Persian by Mohammad Tawakkal and Ozartosh Ozarnush from Iran and into Russian by G. Goipov from Tajikistan. Ozartash Ozarnush translated parts of «Futuh al-Buldon» about Iran, Iraq, Azerbaijan, India, and Khorasan, all located on the Asian continent. G. Goibov translated the part about Khorasan³.

In Uzbekistan, the life and activities of al-Baladhuri were studied by scientists such as B. Akhmedov, A. Madraimov, G. Fuzaylov, S. Kamoliddin, and N. Nasrullayev⁴. They gave information about the historian and his writings. In 2017, Shamsiddin Kamoliddin published a book, «Futuh al-Buldon» based on the publication of M. de Gue, in which he translated into Uzbek the history of the Khorasan territory.

Relation of the topic of the dissertation to the plans of research work of the higher education institution where the dissertation was completed. The dissertation was completed at the International Islamic Academy of Uzbekistan within the framework of the 2020-2022 scientific project FZ-202002146 - "Creating a multimedia program and a mobile application that includes the basics of education and educational struggle against destructive ideas based on the works of Central Asian thinkers".

The aim of the study is to reveal the significance of the work of Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri "Futuh al-Buldon" in the study of the history of Transoxiana.

The research tasks:

source-based illumination of the Middle Eastern sociopolitical situation in the VIII-IX centuries;

identifying Muslim historiography and its directions in the IX-X centuries;

analysis of information on al-Baladhuri's life and scientific activity, and inclusion in scientific consumption;

identifying the sources of the work "Futuh al-Buldon" and systematizing them;

to reveal the place of the information in the work in the development of Islamic sciences;

to determine the specific aspects of the manuscripts and modern editions of the work;

to elucidate the stages of the introduction of Islam to Central Asia based on medieval eastern sources and the work "Futuh al-Buldon";

³ Safo Hofiz Abdulfattoh. Al-Balazuriy va manhajuhu fi kitabi futuh al-buldon. – Qohira: al-matba'a al-islamiyya al-hadiyya, 1991. – 115 p.; Abdulaziz ad-Davriy. Nash'atu ilm at-ta'rix inda al-a'rob. – Abu Dabi: Markau zayid lit-turos va at-ta'rix, 2000. – P. 56; Solim as-So'idiy. Kitab futuh al-buldan va ahamiyatuhu lidaris at-Ta'rix // Majalla al-Malaviyya liddirosot al-Asariyya va at-ta'rixiyya. – Samuro, 2017. – P. 236.; Nur Sa'd Muhsin. Ahmad ibn Yahyo al-Balazuriy va kitabuhu futuh al-buldon: dirosatan manhajiyatan // Majalla al-buhus va ad-dirosot al-islamiyya. – Bag'dod: Devon al-vaqf as-sunniy markaz al-buhus vad--dirosot al-islamiyya, 2014. – P. 511; Al-Balazuriy. Futuh al-buldon // Mo'tarjem: Muhammad Tavakkal. – Tehron: Nashri nuqre, 1959. – 299 p.; Al-Balazuriy. Futuh al-buldon // Mo'tarjem: Doktor Ozartosh Ozarnush. – Tehron: Bunyod farhangi Iron, 1968. – 482 p.; Гоибов Г. Завоевание Хорасана (Извлечения из сочинения «Футух ал-булдан»). – Душанбе: издательство «Дониш», 1987. – 120 с.

⁴ Б.Ахмедов. Ўзбекистон тарихи манбалари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – Б. 112-113; А.Мадраимов, Г.Фузаилова. Манбашунослик дарслиги. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2008. – Б. 146-147; Ал-Балазурий. Футух ал-булдон, Хуросоннинг фатх этилиши // Сўзбоши, араб тилидан таржима, шархлар, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.С.Камолiddин. – Тошкент: ООО «Extremum-press», 2017. – 440 б.; Н.Насруллаев. Манбашунослик – дарслик. – Тошкент: Наврўз, 2020. – Б. 409-410.

to reveal the importance of the information about the history of Transoxiana cities in the work "Futuh al-Buldon";

coverage of the participation of local rulers mentioned in the work in the political and social processes that took place in Central Asia in the VII–IX centuries.

The object of the research is the work «Futuh al-Buldon» Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri.

The subject of the study is information on the history of Transoxiana from «Futuh al-Buldon».

Research methods: Historicity and logic, analysis and synthesis, comparative-theoretical, a systematic, complex approach, and other methods of scientific knowledge were used in the dissertation.

The scientific novelty of the research is:

in the late VII century and early VIII century, in response to the Turkish Khanate's sending of military force against the Chinese Tang Dynasty in support of the Tibetan state, in 704, the Tibetan ruler sent a military force to Transoxiana to fight the Arabs and helped the army reach 70,000, was determined on the basis of the "Futuh al-Buldon";

researchers such as Abdulaziz ad-Davriy (عبد العزيز الدوري) and Mohammad Suhail Tokus (محمد سهيل طقوس), who regularly criticized the Turkish military in the Arab Caliphate in the IX century, demonstrated that the Transoxiana positively assessed the commanders' efforts and enthusiasm in suppressing the Babek uprising and maintaining internal order in the caliphate;

In the early middle ages, not only Arab generals, but also local rulers carried out military campaigns for the spread of Islam in Central Asia. In "Futuh al-buldan" in 839-year, the term "Fath" (فتح – open, conquering) was used in relation to Nuh ibn Asad's campaign to Isfijab.

the fact that the city of Urasht (اورشت) in "Futuh al-Buldon" corresponds to the city of Yershi, referred to as the center of the Fergana valley in Chinese sources in the I century B.C., and the monument of Mingtepa in Marhamat district of the Andijan Region is the etymological proximity of the two words and their references in the sources, determined by the proportionality of the place description.

The practical results of the study are as follows:

based on the work «Futuh al-Buldon» and other historical sources, the history of the Umayyad era has been studied, and the brochure «Golden Pages from the History of Islam: The Umayyad Epoch» has been published, as well as information about the history of Transoxiana during this dynasty was revealed;

al-Baladhuri's narrative of historical events using words such as حدثني (he told me), قال لي (he said to me) shows that he acquired these stories by hearing them from his teachers, قال هشام الكلبي (Hisham al-Kalbi says) or قال الواقدي (Al-Waqidi says) after the sentences, it was established that he spoke about the events and did not mention the number of narrators in the place, which means that the author used a written source;

in the work al-Baladhuri, the word المدينة (city) is used in the sense of the center, that is, the capital of the region, in relation to the cities of Koson (Fergana), Kot (Khorezm), and Boomijkat (Bukhara), Samarkand (Sogd), Binkat (Shosh) in

Transoxiana, historical notes in the source of early medieval Arabic, proved by comparison with sources;

Since there are two different opinions about the death of the famous companion Kusam ibn Abbas in Samarkand or Marwa, his death in Samarkand is mentioned in the works of Futuh al-Buldon, Tabakat al-Kubra, the city of Samarkand as an absolute (mulk - as basic information), Siyar alam an-Nubalo, The works of Tarikha Narshahi prove on the basis that Mughayad (مفيد - as an addition to the basic information) was quoted and that the mausoleum of the companion in Marwa was not recorded in the Middle Ages.

The reliability of the research results is based on a handwritten copy of «Futuh al-Buldon», stored in the library of Yale University (USA) under number 1262, and a modern edition made by Abdullah Anis al-Toba and Umar Anis al-Toba in 1987, on the basis of factual evidence, the present comparative is explained by the fact that historical methods were used and a number of scientific methods developed in the Eastern and Western schools of Islamic studies were applied. The results of the studies were confirmed by authorized organizations.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is explained by the fact that the scientific-theoretical conclusions about the fact that Al-Baladhuri's work "Futuh al-Buldon" is an important source in the study of the history of Transoxiana will serve as a basis for future scientific research in the field. The practical significance of the research results is in enriching the content of subjects such as "Islamic history and source studies", "Islamic history in Central Asia", "Uzbekistan history", "Source studies", "Textual studies", "Geography" taught in higher and secondary special educational institutions with new theoretical developments. It is based on the fact that it can be used in the development of field-specific electives, seminars, and special courses.

Implementation of the research results. According to the scientific results of the research conducted on the topic "Coverage of the history of Transoxiana in the work «Futuh al-Buldon» by Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri":

In the late XII and early XIII centuries, in response to the Turkic Khanate's dispatch of military force against the Chinese Tang Dynasty to support the Tibetan state, the Tibetan ruler sent military forces to Transoxiana to fight the Arabs in 704, which helped the army reach 70,000. On the basis of scientific information obtained in "Futuh al-Buldon", it was determined that No. I-BV-2019-14, "Historical topography and its transformation into a tourist object in the Akhsikent Karakhanid period (XI-XII centuries.)" was used in the project (note 7 of 18 April 2022 by the Department of Protection and Research of the archaeological heritage monument "Akhsikent" Namangan regional khokimiyat of the Republic of Uzbekistan). As a result, they helped to develop the tourism sector in Akhsikent;

in the IX century, researchers such as Abdulaziz ad-Dauri (عبد العزيز الدوري), Muhammad Suhail Takus (محمد سهيل طقوس), who regularly criticized the Turkish military in the Arab Caliphate, positively assessed the courage and enthusiasm of the commanders of Transoxiana in suppressing the internal rebellion and supporting the internal order of Bobek Caliphate, the conclusions were included in the content of textbooks and manuals "The Scientific Heritage of Eastern Thinkers", "Culture,

Religious Traditions and Customs of the Peoples of Central Asia", prepared on the basis of an order (Decree of the Committee on Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated November 14, 2022, No. 02- 03/8705). As a result, the application of these scientific findings made it possible for students to create the idea that the work "Futuh al-Buldon" is one of the main sources associated with the formation of the history of Islam;

In the early middle ages, not only Arab generals, but also local rulers carried out military campaigns for the spread of Islam in Central Asia. In "Futuh al-buldan" in 839, the term fath (فتح – opening, conquering) was used in relation to Nuh ibn Asad's campaign to Isfijab. The scientific conclusions revealed on the basis of the data are included in the content of the scientific and explanatory translation of the work "Sunani Termizi" prepared on the order of the International Scientific Research Center of Imam Termizi (International Scientific Research Center of Imam Termizi under the Office of Muslims of Uzbekistan in 2022 on April 13, (No. 01-07-40)). As a result, it served as an additional source for experts studying the history of Termiz, the general public, and visitors to the city;

the fact that the city of Urasht (اور شت) in "Futuh al-Buldon" corresponds to the city of Yershi, referred to as the center of the Fergana valley in Chinese sources in the I century B.C., and the monument of Mingtepa in the Marhamat district of the Andijan Region is the etymological proximity of the two words and their references in the sources, determined by the proportionality of the place description. Scientific conclusions were used in the preparation of the scenario of the systematic show "Taqdimot" broadcast on the TV channel "History of Uzbekistan" (reference book of the national broadcaster of Uzbekistan dated July 30, 2021, No. 02-40-1247). As a result, the location of the city of Ershi today and what its name was in the Middle Ages contributed to its arrival in the scientific community.

The approbation of the research results. The results of this research have been approved at 7 - 2 international and 5 national scientific-practical conferences.

Publication of the research results. 15 scientific works on the topic of research, including 7 articles in the scientific publications of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan recommended for publication of the main scientific results of doctoral theses, 4 of them in the republic and 3 in foreign scientific journals. Abstracts were published in 2 international and 5 local conference proceedings. A pamphlet entitled "Golden pages from the history of Islam - Umayyad period" was published.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of references and appendices. The volume of the dissertation is 152 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the introductory part, the relevance and necessity of the thesis theme are based on the purpose, tasks, object, and subject of research. The importance of research in priority areas of science and technology development is demonstrated, and the scientific novelty and practical outcomes of work are described. On the basis of the reliability of the obtained results, their theoretical and practical significance is disclosed. Information is presented on the implementation of research results, approval of work, published works, and structure of a thesis.

In the first chapter of the dissertation entitled «**Public-Political Situation and Scientific Environment in the Middle East in the VIII-IX Centuries**» were analyzed information about the public-political processes that took place in the Middle East in the VIII-IX Centuries, in the State of Abbasids, their influence on Central Asia and other Eastern peoples, achievements in science, achievements and their causes, early historical works on the history of Islam and their directions, role of Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri in the development of history, information about the activities of the scientist.

The first paragraph of the first chapter is titled "*Analysis of socio-political processes in the center of the Arab caliphate*" and it describes the Abbasid state in the Middle East in the VII-IX centuries, its territorial borders, rulers, diplomatic relations with neighboring countries, and social movements and other issues that took place during this period. Revealed. Relative political stability and peace were achieved in the Arab caliphate during the rule of Abbasid caliphs such as Harun al-Rashid (786-809) and al-Ma'mun (813-833). However, in the later periods, due to the struggle for the throne and protest actions between the representatives of the dynasty, the caliphs were always forced to maintain a large number of troops.

It should be noted that the Turkish soldiers brought from the cities of Transoxiana made a great contribution to the maintenance of state security. They served as the support of the state during the caliphs Al-Mu'tasim (833-842) and Al-Wasiq (842-847). Only from the time of al-Mutawakkil (847-861), restrictions on their activities and deprivation of certain powers caused internal disputes. As a result of the weakening of the central authority, the regions of Egypt, Khorasan, and Transoxiana declared their independence. Nevertheless, as a result of the improvement of relations between the Abbasid caliphs and Turkish soldiers from the time of Al-Mu'tamid (870-892), territories such as the Middle East, Sindh, and the Arabian Peninsula remained part of the caliphate.

In the second paragraph, entitled "*Muslim historiography in the early Middle Ages and its directions*" the first written sources on early Islamic history and their themes were studied. They were referred to by the name of the Maghrez or Sira. As scientists, Urwa ibn Zubayr (d. 713), Wahb ibn Munabbah (d. 728), Muhammad ibn Shihab az-Zuhriy (d. 742), Asim ibn Umar ibn Qatar (d. 738), and Moses ibn Uqba ibn Abi Ayyash (d. 758) wrote works in the direction of Maghazi. Works in this direction, with the goal of covering the history of military campaigns during Muhammad's (s.a.w.) era. In the middle of the VIII century, the writing of historical works began under the direction of Sira, in which provided information about the lineage, birth,

prophetic activity, qualities, and death of Muhammad (s.a.w.). Also covered in the works of Sira, such events as the political processes of the Arabian Peninsula in the middle of the VI century, in particular the history of paganism in the Arabs associated with Amr ibn Luhai, the story of Abraha and the Elephant, and the excavation of the Zamzam well. Muhammad ibn Ishaq (699-769), Abdulmalik ibn Hisham (d. 833), Abu Isaac al-Fizori (d. 803), and other historians wrote the work.

Part of the early Middle Ages literature focused on the history of military action. They bring information about the history of the city and region that was marched, as well as historical events and events prior to the arrival of the Arabs, the form of public administration, the population, nature, beliefs, and customs and traditions of the region's inhabitants. The work "Futuh al-Buldon" by Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri was also written in this direction. Muhammad ibn Umar al-Waqidi (747-823), Muhammad ibn Aiz ad-Dimashqiy (767-847), Ahmad ibn A'sam al-Kufi (d. 926), and other historians classified a book on the history of military operations.

The third paragraph of the first chapter, entitled «*Features of the life and scientific activity of Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri*», contains sources containing information about the life and activities of the scientist, opinions of historians about Nisab Baladhuri, The teachers of the historian and his travels along the path of the teachings of Caliph al-Mutawakkil (847-861), his appointment to the post of State Counsellor during the reign of Caliph al-Musta'in and al-Mu'taz and other information were studied on the basis of sources. The study found that more than ten books of tazkir contain information about the life and work of Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri. He first studied with renowned scientists of his time in the city of Baghdad, where he was born and raised, and then traveled in search of knowledge to Damascus, Hims and Antioch.

The paragraph also provides information on al-Baladhuri's scientific activities. Besides «Futuh al-Buldon» historian, «Kitab al-Buldan al-Sagir» («Small book about countries»), «Kitab al-Buldan al-Kabir», («Great book about countries») «Ansab al-Ashraf» (Ancestry of noblemen»). Ahmad al-Baladhuri also worked as a translator. Abulhassan al-Masoudi al-Baladhuri says it was a work called «Kitab al-Shuubiyya», and quotes a large text from which Shuubi is denied⁵. However, K. Brokelman (1868-1956) considers it not an independent work, but one of the themes in the work «Ansab al-ashraf»⁶. As a translator he translated into Arabic the ancient epic «Kitab ahd Ardashir» («The Book of the Reign of Ardashir»), written in the Persian language (Pahlavi)⁷. Although historical sources mention several works by al-Baladhuri, only «Ansab al-Ashraf» and «Futuh al-Buldon» have survived to this day.

The second chapter of the thesis, entitled "**The Role of "Futuh al-Buldon" in Islamic Studies"** contains unique aspects of the work, sources, transmitters, and narrative, and contains information about Tafsir, hadith, jurisprudence, history, geography, literary studies, Futuh al-Buldon, the degree of their use in the later period, the analysis of handwritten copies of the work and its modern editions, as well as the scientific significance of the source.

⁵ Abulhasan al-Mas'udiy. Investigation: Muhammad Muhyiddin Abdulhamid. Muruj az-zahab va ma'adin al-javhar. J.2. – Bayrut: Dar al-fikr, 1973. – P. 54.

⁶ Karl Brokkelman. Tarix al-adab al-arobiy // translator: Abdulhalim an-Najjor. – Qohira: Dar al-ma'orif, 1969. – P. 44.

⁷ Ibn an-Nadim. Al-Fihrist. – Bayrut: Dar al-ma'rifa, 1997. – P. 164.

The first paragraph of the chapter is called «*The Sources of the Work and their Uniqueness*», in which the author used narratives transmitted by Muhammad and historical storytellers, historical sources written at the end of the 8th and 9th centuries. and the words of the people who participated in the historical event, and the way the date of the narrative is quoted. The historian did not quote information from other sources verbatim but used it in a condensed form, mainly emphasizing conclusions and results. This situation can be seen by comparing "Futuh al-Buldon" and "Futukh al-Sham" by Muhammad ibn Umar al-Wakidi. Although the theme of the conquest of Dimashq, Palestine, Busra, Homs, Kinnisrin, Ajnadin, and Busra, which is part of Syrian territory, is consistent with the information in al-Wakidi's work, "Futukh al-Sham", that it covers events in a concise form and detail, Futuh al-Buldon is notable for not adding details.

The events experienced by the author are also important in the work. Because Al-Baladhuri lived and worked at the Abbasid court, he was intimately familiar with the Abbasid caliphs' government and the internal situation of the Arab Caliphate in the 9th century. He was aware not only of the political situation in Khorasan, Transoxiana, the Middle East, the Caucasus, and Egypt, under the influence of the Abbasids, but also of events in the Aghlavi State in North Africa, a splinter state from the Caliphate, and the Andalusian Umayyad State⁸. From this point of view, this work of the historian is important.

In the second paragraph, entitled «*Classification of the Sciences Covered by Futuh Al-Buldon*», it was substantiated that the work, in addition to historical science, presents scientific information related to hadith, tafsir, jurisprudence, and Arabic literature, which was used in later periods. In "Futuh al-buldon" historical events are represented in one place, not in chronological order but according to one of the factors that increase their scientific significance. The work also describes the Arab Caliphate's governance reforms, particularly the introduction of the press, coinage, and the Devan's responsibilities under provincial governors. By providing information about the toponymy of the names of cities, villages, fortresses, and rivers; information about water structures; mosques; markets; roads; and other construction objects built in the VIII and IX centuries, it has ensured that it serves as an important resource for the science of geography. As al-Baladhuri knew the Persian language, he used Persian terms and expressions and explained them. He also commented on how difficult it is to understand Arabic and emphasized the field of linguistics, discussing the stages of development of the Arabic script.

Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri also used many hadiths to explain historical events. The mention of Al-Baladhuri Salahuddin al-Safdi as "narrator" and Shamsuddin Zahabi as "hafiz" shows that the historian was also known as Muhaddis. In addition to the Hadith verses relating to a particular topic, the work also contains the Qur'an verses and their interpretation. Of course, this factor indicates the degree of credibility of the author's communication and that he was also a commentator.

The paragraph titled "*Manuscripts and modern editions of the work*" in the second chapter discussed handwritten copies of the work that are still available in collections

⁸ Ahmad ibn Yahyo al- Balazuriy. Futuh al-buldon. 1987. – P. 328.

around the world, as well as modern editions published on their basis. Today, the manuscripts of "Futuh al-Buldon" are kept in the libraries of Yale University in New Haven, USA; Leiden University in Leiden, the Netherlands; the collection of the British Museum in London; and other libraries. The oldest is the Yale copy, copied in the 10th century by Abu Muhammad Abdullah bin Ahmad al-Farghani (d. 973), a pupil of the famous historian Muhammad ibn Jarir al-Tabari.

Although published several times to this day, the "Futuh al-Buldon" work is mainly the basis for his publications published in Cairo in 1866 by Jan de Ge (1836-1909) and in 1956 by Saladin al-Astrologer (1920-2010). These publications used the manuscripts of the "Futuh al-buldon", which are kept in the Leiden and British libraries.

The third chapter of the study is called «**Analysis of the History of Transoxiana in Futuh al-Buldon**» and describes the socio-political life in Transoxiana in the second half of the VII century and the beginning of the VIII century, the introduction and spread of Islam in the region, as well as information about the history of cities such as Urasht, Shosh, Ustushon, Ahsikent, and Kason that were studied on the basis of «Futuh al-buldon» and historical-geographic works of early medieval historians.

In the first paragraph, *"Stages of the Introduction of Islam to Transoxiana"*, the stages of the introduction of Islam to Central Asia, the cities and historical figures of that period, and their role in social and political processes were discussed. The information obtained in the historical works was compared, and the reaction was expressed. Speaking of Musa ibn Abdullah's rule in Termez, it was mentioned that his indigenous inhabitants were Heftals and Turks and that the Tibetans came to their aid. This means that the Turks have established relations with the Eastern peoples since ancient times. Speaking about the march of Kutaiba ibn Muslim to Khorezm, the historians talked about urban development in the region. The toponymy of the cities of Central Asia, their names in the sources, and the role of such historical personalities as Kusam ibn Abbas and Dashok ibn Muzahim in the history of Transoxiana were also covered.

In the paragraph of the third chapter, *"Coverage of socio-political and cultural life of cities of the region in the work"* the information about the cities of Ustushona, Shosh, and Fergana valley in "Futuh al-Buldon" was compared with the works of medieval historians and geographers. In particular, the Ostrich district, unlike other districts of Transoxiana, has long maintained its independence. The efforts of Khorasan's governors to incorporate him into the Arab Caliphate failed. It was not until the first quarter of the IX century that Shushan was occupied by Caliph Mamun's soldiers. The Shosh district is also one of the regions with an important political position in Transoxiana and has strong relations with neighboring regions. This factor can be seen in the example that, in 712, the ruler of Sogd Gurak wrote a letter asking for help in fighting the Arabs and sent an army from Shosh to Samarkand. At the same time, the Shosh people were a hostile people, and the Arabs undertook several campaigns to conquer the region. This may be why Kutaiba ibn Muslim pursued a policy of resettling Arabs in Shosh and Fergana.

Information about the early medieval cities of the Ferghana Valley, Koson, Ahsikent, and Urasht, from historical sources was analyzed. The political processes

that took place in the city of Koson, the center of the Fergana region, were covered in different sources, and in the process of studying the topic, they were clarified with the help of comparative analysis. The city of Urasht in the Ferghana Valley also has an ancient history, and about it, "Futuh al-Buldon", "Hudud al-olam", "Surat al-ard", "Nuzha al-mushtaq", "Ahsan al-taqasim fi marifatil-aqalim" and other sources provide information. During the study of the city's history, it was revealed that the name of the city is lexically similar to Ershi, the ancient capital of Fergana, and that they may be the same city. This opinion was compared with historical sources and archaeological research, and it was concluded that the place of the cities of Urasht and Ershi is the monument of Mingtepa in Marhamat district of the Andijan region. In this paragraph, the history of the city of Ahsikent was covered based on geographical sources. They contain information about the structure, location, and population of the city. Yaqut al-Hamawi gives information about Aksikati scholars, including writer and poet Abu Rashad Ahmad ibn Muhammad and Abul-Wafa Muhammad al-Akhsikati, a leader in history and vocabulary. The information about the city of Akhistent from the sources was also compared with archaeological research, and conclusions were drawn.

In the third paragraph of the third chapter, entitled *"The role of diplomatic relations in the activities of local rulers"*, the information about the Turkish rulers mentioned in the work "Futuh al-Buldon" was analyzed based on historical sources. In particular, Bukhara queen Khotun and her descendants, Samarkand rulers Tarhun, Gurak, and Nuh ibn Asad, Bodghis ruler Nizak Tarkhan, and Ustrushana ruler Haidar ibn Kovus are among them. Turkic rulers were named after a certain nisba, which was more popular than the ruler's name. Based on the sources, it was determined that the title of Tarhun, attributed to the ruler of Samarkand, did not belong to only one person but to several rulers who ruled the city in the late VII and early VIII centuries.

Local rulers had their own positions in the field of political administration. They worked, taking into account the political situation in Khurasan and Transoxiana. Queen Khotun of Bukhara, ruler of Samarkand Tarhun and others made peace with the Arabs for the peace of their people and country and chose the path of reconciliation. After Tarhun, rulers like Samarkand ikhshidi Ghurak and Bodgis Governor Nizak Tarkhan resisted them in order to preserve their independence. Each local ruler attempted to stabilize the sociopolitical situation in which he lived.

CONCLUSION

Based on the scientific-practical research of Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri's work "Futuh al-Buldon" and the goals and objectives of the research, the following conclusions were reached:

1. In the VII-IX centuries, the Middle East and its border areas were part of the Arab Caliphate ruled by the Abbasid dynasty. There was relative political stability in the Arab Caliphate during the reign of caliphs such as Abu Ja'far Mansur, Harun al-Rashid, and al-Ma'mun. From the time of the caliphs after Al-Ma'mun, protest movements in the territory of the caliphate rose. For this reason, during the caliphs al-Mu'tasim and al-Wasiq, the help of Turks was used in military operations. With their

help, the Abbasid caliphs were able to eliminate the protests and establish peace in the country.

2. Most of the works on the history of Islam, written in the VIII-X centuries, were classified by muhaddis, and their subject is aimed at illuminating the life and activities of Muhammad (s.a.w.). They are called Magazi and Siira. Historians such as Urwa ibn Zubair, Wahb ibn Munabbah, Muhammad ibn Shihab al-Zuhri, Asim ibn Umar ibn Qatada, Musa ibn Uqba ibn Abi Ayyosh, Muhammad ibn Ishaq, and Abdulmalik ibn Hisham are recognized as the first sources of Islamic history. Although Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri's work "Futuh al-Buldon" is a work in the direction of futuh, it uses the works of Maghazi and Siira.

3. Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri lived in Baghdad, the capital of the Arab caliphate, and learned from scholars and historians of his time. In addition, he traveled to the cities of Damascus, Hims, and Antokia in Syria to learn. Due to his close relationship with the Abbasid caliphs, he was appointed a nadim during the reign of al-Mutawakkil. Al-Baladhuri, in addition to history, was also involved in sharia. That is why he is mentioned in Tazkira books with the qualities of narrator, secretary, and poet. Historical sources include the works "Ansab al-ashraf", "Futuh al-Buldon", "Kitab al-Buldan al-saghir", "Kitab al-Buldan al-kabir", "Kitab ahd Ardashir" (translation) written by Ahmed ibn Yahya. Although it is mentioned, only "Ansab al-Ashraf" and "Futuh al-Buldon" have survived to this day.

4. Most of the events presented in "Futuh al-Buldon" are made up of narrations narrated by muhaddis and historical narrators. When al-Baladhuri narrated events known to be reliable among historians, he stated the information in the form of "اولاق" (they say) without mentioning the date of the narrators. In addition to muhaddis, the historian also narrated the narrations he heard from state officials, including caliphs and judges. Although the author did not disclose the use of written sources in the work, his style of narration suggests that sources were consulted during the writing of the book. At the same time, the author also used historical documents from his time.

5. "Futuh al-Buldon" contains not only historical knowledge but also information on Islamic sciences such as geography, tafsir, hadith, and fiqh. The work shows that it was an important source of history and science in terms of containing socio-economic events that took place in the Middle East, Central and South-West Asia, North Africa, and the Iberian Peninsula in the VII-IX centuries. The fact that it provides information on the toponymy of the names of cities, villages, forts, and rivers ensures that it serves as an important source for the science of geography. Ahmad ibn Yahya al-Baladhuri also used many hadiths to explain historical events. In addition to hadiths, the work also contains interpretations of verses of the Holy Qur'an. Of course, this factor means that the author was also a commentator. Another important topic in the work is the science of jurisprudence, in which al-Baladhuri gave information about the procedures for setting taxes such as khiroj, ushr, zakat, and jizya, which were introduced in the Arab caliphate in the VII-IX centuries.

6. Several manuscripts of the work "Futuh al-Buldon" are stored in the world manuscript fund. In particular, the manuscript funds of the Yale University Library in New Haven, USA, the Leiden University Library in Leiden, the Netherlands, and the collection of the British Museum in London contain manuscripts of the work.

Although "Futuh al-buldon" has been published several times in a modern form, they were mainly based on the publications of Jan de Gue and Salahiddin al-Munajjid. The manuscripts of "Futuh al-Buldon" kept in the Leyden and British libraries were used in these publications. Although the Yale University copy of the work is older than the others, it has somehow not yet been referred to. Researching this overlooked copy and making it available for scientific use would have served to enrich the research carried out on its modern editions until today.

7. During the Umayyad period, the introduction of Islam to Transoxiana was carried out in several stages. The first campaign of the Arabs in this country was led by Ubaydullah ibn Ziyad in 673, and this campaign ended with the conclusion of peace with Khatun, the queen of Bukhara. Following Ibn Ziyad, the Arab military campaign was carried out in 676, led by Sa'id ibn Osman, in which the cities of Bukhara and Samarkand were captured and peace was reached with the local rulers. In the 80s and 90s of the VII century, due to the escalation of internal struggles in the center of the caliphate and Khurasan, the land of Transoxiana retained its independence. The campaigns carried out up to this period were only military in nature, and they did not aim to incorporate Transoxiana into the Caliphate. The governors of Khurasan made peace with the captured cities in exchange for a certain amount of compensation and went back. That is why the cities of Transoxiana kept their independence. The process of the introduction of Islam to Central Asia ended with the military campaigns organized by Qutayba ibn Muslim in 707–715.

8. "Futuh al-Buldon" contains valuable information about the history of the cities of Transoxiana. The place names mentioned in Al-Baladhuri's work were of special importance not only in Central Asia, but also in the Arab caliphate. The cities of Samarkand, Bukhara, Khorezm, Ustrushona, Shosh, and Fergana were considered major cultural centers in the early Middle Ages. Since the information on the history of Transoxiana cities, which came in "Futuh al-Buldon", is a long-term study, the dissertation compares the information on the history of the cities of Ustrushona, Shosh, and Fergana, and their importance is revealed.

9. "Futuh al-Buldon" provides information about the activities of several local rulers. In particular, Bodgis ruler Nizak Tarkhan, Samarkand rulers Tarhun and Gurak, Ustrushana ruler Haidar ibn Kovus are among them. In some cities, phrases such as "King of Termiz" or "King of Khorezm" are given, but the name of the ruler of that city is not mentioned. The position of the local rulers of Transoxiana in the sphere of political administration is of particular note. They worked, taking into account the political situation in Khurasan and Transoxiana. Queen of Bukhara Khotun, ruler of Samarkand Tarhun and others made peace with the Arabs for the peace of their people and country and pursued a policy of conciliation. After Tarhun, rulers like Samarkand ikhshidi Ghurak and Bodgis Governor Nizak Tarkhan resisted them in order to preserve their independence. Each local ruler attempted to stabilize the sociopolitical situation in which they lived.

Based on the findings and conclusions of the study, the following practical suggestions and recommendations were made:

1. Taking into account the importance of the work "Futuh al-Buldon" in studying the history of Islam, publishing a study guide and textbooks on the subject of Islamic history for students studying the history of Islam in the institutions of Islamic education under the jurisdiction of the International Islamic Academy of Uzbekistan and the Office of Muslims of Uzbekistan.

2. Preparation of a monograph titled "Early Medieval Transoxiana Cities and Their Socio-Cultural Life" based on Futuh al-Buldon and early medieval historical-geographical sources, which will play an important role in the study of Central Asian ancient cities' history.

3. To recommend to the researchers conducting scientific research in the field of history and source studies that they study the work "Ansab al-ashraf" of Ahmad al-Baladhuri, which is important in the science of history, as a separate research object.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc 35/30.12.2019.Is1/Tar/F.57.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА**

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИСЛАМСКАЯ АКАДЕМИЯ УЗБЕКИСТАНА

УММАТАЛИЕВ СОХИБДЖОН ХИКМАТАЛИ УГЛИ

**ИСТОРИЯ МАВЕРАННАХРА В ПРОИЗВЕДЕНИИ "ФУТУХ АЛ-
БУЛДАН" АХМАДА ИБН ЯХЁ АЛ-БАЛАЗУРИЙ**

24.00.01 – История и источниковедение ислама

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ
ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ИСТОРИЧЕСКИМ НАУКАМ**

ТАШКЕНТ – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2020.4.PhD/Tar833.

Диссертация выполнена в Международной исламской академии Узбекистан.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекском, английском, русском (резюме)) размещен на веб-странице Ученого совета вуза (www.iiau.uz) и на информационно-образовательном портале «Ziyonet» (www.ziyonet.uz)

Научные руководитель: **Насруллаев Ньматулло Хикматуллаевич**
кандидат исторических наук

Официальные аппоненты: **Муминов Аширбек Курбанович**
доктор исторических наук, профессор

Исхоқов Мирсодик Мирсултонович
доктор исторических наук, профессор

Ведущая организация: **Национальный университет Узбекистана**

Защита диссертации состоится «__» декабрь 2022 года в ____ часов в онлайн/офлайн на заседании Научного совета DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11, Тел: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрирована за № ____). (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11. Тел (99871) 244-00-91; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

Автореферат диссертации разослан «__» декабрь 2022 года.

(реестр протокола рассылки № 13 от 18 ноября 2022 года).

Д.Р.Махсудов

Председатель научного совета по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук, доцент

С.А.Рустамий

Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, доцент

З.М.Исламов

Председатель научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, доктор филологических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (доктор философии (PhD), аннотация диссертации)

Целью исследования является выявление значимости произведения Ахмада ибн Яхья аль-Балазури «Футух аль-Булдан» в изучения истории Мавераннахра.

Объектом исследования является труд Ахмада ибн Яхья аль-Балазури «Футух аль-булдан».

Предметом исследования являются сведения по истории Маварауннахра.из произведения «Футух ал-Булдан» Ахмада ибн Яхья аль-Балазури.

Методы исследования. В диссертации используются такие методы исследования, как комплексный подход, диалектический, исторический и логический методы, а также методы анализа, синтеза и сравнительного анализа.

Научная новизна исследования:

на основании изучения сведений «Футух ал-булдан» было установлено, что в конце VII - начале VIII века, в ответ на отправку турецким ханством военной силы против китайской династии Тан с целью поддержки тибетского государства, правитель Тибета направил в Маварауннахр военные силы для борьбы с арабами в 704 г. и помог армии достичь количества 70 000 человек;

выявлен тот факт, что такие исследователи, как Абдулазиз ад-Даури (عبد العزيز الدوري), Мухаммад Сухайл Такус (محمد سهيل طقوس), регулярно критиковавшие турецких военных в Арабском халифате в IX веке, также положительно оценивали мужество и энтузиазм командиров Маварауннахра в подавлении восстание Бабека и поддержание внутреннего порядка в халифате;

в раннем Средневековье не только арабские полководцы, но и местные правители проводили военные походы для распространения ислама в Средней Азии. В «Футух ал-булдан» 839 г. употребляется термин фатх (فتح - открытие, завоевание). в связи с походом Нуха ибн Асада на Исфиджаб в 839 г. Раскрывается;

выявлен тот факт, что город «Урашт» (اورشت), описанный в «Футух ал-Булдан», соответствует городу «Ерши», который упоминается как центр Ферганской долины в китайских источниках в I веке до нашей эры, и нынешнему памятнику Мингтепа в Мархаматском районе Андижанской области на основании этимологической близости этих двух наименований и описаний их местоположения, зафиксированных в источниках.

Внедрение результатов исследований.

Научные выводы о том , что на основании изучения сведений «Футух ал-булдан» было установлено, что в конце VII - начале VIII века, в ответ на отправку турецким ханством военной силы против китайской династии Тан с целью поддержки тибетского государства, правитель Тибета направил в Маварауннахр военные силы для борьбы с арабами в 704 г. и помог армии достичь количества 70 000 человек были использованы при реализации проекта № I-БВ-2019-14 на тему «Ахсикент – историческая топография караханидского периода (XI-XII вв.) и превращение его в объект туризма» (справка № 7 от 18 апреля 2022 года Управления охраны и изучения памятника археологического наследия «Ахсикент» хокимията Наманганской области Республики Узбекистан). В результате это способствовало развитию туристического сектора в городе Ахсикент;

в IX веке такие исследователи, как Абдулазиз ад-Даури (عبد العزيز الدوري), Мухаммад Сухайл Такус (محمد سهيل طقوس), регулярно критиковали турецких военных в Арабском халифате, положительно оценивали мужество и энтузиазм командиров Моваруннахра в подавлении Бобекского мятежа и поддержании внутреннего порядка в халифате выводы вошли в содержание учебников и пособий "Научное наследие восточных мыслителей", "Культура, религиозные традиции и обычаи народов Средней Азии", подготовленных на основе приказа (постановление Комитета по делам религий при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 14 ноября 2022 года 02-03/8705-исх. номер). В результате применение этих научных выводов позволило создать у студентов представление о том, что труд «Футух ал-булдан» является одним из основных источников формирования истории ислама;

В раннем Средневековье не только арабские полководцы, но и местные правители проводили военные походы для распространения ислама в Средней Азии. В «Футух ал-булдан» 839 г. употребляется термин фатх (فتح – открытие, завоевание), в связи с походом Нуха ибн Асада на Исфиджаб были включены в научно-толковый перевод труда «Сунани Термизи», подготовленный на основании заказа Международного научно-исследовательского центра имама Термизи и содержания брошюр (справка № 01-07/40 от 13 апреля 2022 года Международного исследовательского центра имама Термизи при Управления мусульман Узбекистана). В результате они послужили дополнительным ресурсом для специалистов, изучающих историю Термеза, широкой публики и гостей города;

научные выводы на основе того факта, что город «Урашт» (اورشت), описанный в «Футух ал-Булдан», соответствует городу «Ерши», который упоминается как центр Ферганской долины в китайских источниках в I веке до нашей эры, и нынешнему памятнику Мингтепа в Мархаматском районе Андижанской области на основании этимологической близости этих двух наименований и описаний их местоположения, зафиксированных в источниках использованы при подготовке сценария программы «Такдимот» на телеканале «История Узбекистана» (исходный номер 02-40-1247 от 30.07.2021 Национальной телерадиокомпании Узбекистана). В результате современное местонахождение города Эрши и то, как он назывался в средние века, было доведено до научного сообщества.

Апробация результатов исследования. Результаты исследования апробированы в 7 научных статьях, в том числе на 2 международных и 5 национальных научных конференциях.

Публикация результатов исследования. Опубликовано 15 научных работ по теме исследования, в том числе 7 статей в научных изданиях, рекомендованных к публикации основных научных результатов докторских диссертаций ВАК РУз, из них 4 опубликованы в республиканских и 3 зарубежных научных журналах. Тезисы опубликованы в сборниках 2 международных и 5 местных конференций. Также опубликована монография «Золотые страницы исламской истории».

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка источников и литературы, приложений. Объем диссертации 152 страницы.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part, I часть)

1. Ummataliyev S. The Life and Scientific Activity of Ahmad Ibn Yahya al-Balazuri // International Journal on Integrated Education. e-ISSN: 2620 3502, p-ISSN: 2615 3785. Indonesia, 2021. – P. 424-430. (Impact Factor: SJIF 2021 = 6.166).
2. Ummataliyev S. Works and their features of the seerah and maghazi directions on the early islamic history // Asian Journal of Multidimensional Research, India: /www.tarj.in. 2021. – P. 419-424. (Impact Factor: SJIF 2018 = 6.053).
3. Умматалиев С. Илк ўрта асрлардаги сийра асарлари ва уларнинг ўзига хослиги // “Ислом тафаккури” Ўзбекистон халқаро ислом академияси илмий-маърифий, диний-маданий, ахборот журнали, II сон. – Тошкент, 2021. – Б. 40-43. (24.00.00; № 1)
4. Умматалиев С. Араб манбаларида Ахсикент тарихининг ёритилиши // Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences scientific journal. – Тошкент, 2021. – P. 1123-1128. (ISSN 2181-1484 SJIF: 5.423)
5. Умматалиев С. “Футуҳ ал-булдон” асари манбалари ва уларнинг ўзига хослиги // “Ислом тафаккури” Ўзбекистон халқаро ислом академияси илмий-маърифий, диний-маданий, ахборот журнали, IV сон. – Тошкент, 2021. – Б. 14-18. (24.00.00; № 1)
6. Умматалиев С. “Футуҳ ал-булдон” асарида Уструшона ва Шош тарихига оид маълумотлар таҳлили // “Ислом тафаккури” Ўзбекистон халқаро ислом академияси илмий- маърифий, диний-маданий, ахборот журнали, I сон. – Тошкент, 2022. – Б. 37-41. (24.00.00; № 1)
7. Умматалиев С. Аҳмад ал-Балазурийнинг илмий мероси ҳақида // “Мотуридийлик” Ўзбекистон халқаро ислом академияси маънавий- маърифий, илмий-адабий журнали, I сон. – Тошкент, 2022. – Б. 74-81. (24.00.00; № 22)

II бўлим (II part, II часть)

8. Умматалиев С. Илк ислом тарихига оид асарлар ва уларнинг хусусиятлари // Марказий Осиё ижтимоий тадқиқотлари журнали. – Тошкент, 2021. – Б. 117-126. (Impact Factor: SJIF 2021 = 5.563)
9. Умматалиев С. Аҳмад ибн Яҳёнинг “ал-Балазурий” нисбасига тарихчилар томонидан билдирилган фикрлар // “Polish science journal” international science journal. – Warsaw, 2021. – P. 169-172.
10. Умматалиев С. Аҳмад ибн Яҳё ал-Балазурий ҳаёти ва илмий фаолияти // “Убайдулла Уватов – манбашунослик ва ҳадисшунослик дарғаси” мавзусида ёш тадқиқотчилар республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 211-216
11. Ummataliyev S. The ansab al-ashraf of al-baladhuri is an important source in the study of genealogy // “Новые научные исследования” сборник статей II международной научно-практической конференции. – Пенза, 2021. – Б. 113-115.

12. Умматалиев С. Мағозий йўналишида ёзилган тарихий асарлар ва уларнинг хусусиятлари // Ислом цивилизацияси ривожда алломалар меросининг ўрни мавзуидаги ёш олимлар III анъанавий илмий-амалий тўплами. – Тошкент, 2021. – Б. 152-155.

13. Умматалиев С. Ураш ва Эрши номлари ва улар ўртасида боғлиқлик ҳақида // «Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar» nomli №01-sonli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiyasi to'plami. – Тошкент, 2021. – Б. 34-37.

14. Умматалиев С. Ислом тарихидан олтин саҳифалар – Умавийлар даври. Рисола. – Тошкент: “Ўқитувчи” матбаа уйи, 2021. – 296 б.

15. Умматалиев С. “Футуҳ ал-булдон” асари ровийлари ва иснодларни келтириш услуби // “Марказий Осиёда ислом цивилизацияси: ўтмиш ва ҳозирги замон” номли II халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. – Тошкент, 2021. – Б. 171-173.3 бет.

Автореферат «Жамият ва бошқарув» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Босишга рухсат этилди: _____ 2022 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆, «Times New Roman»
гарнитурда рақамли босма усулида босилди.
Шартли босма табағи 3. Адади: 100. Буюртма: № _____.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси,
100197, Тошкент, Интизор кўчаси, 68.

«АКАДЕМИЯ НОШИРЛИК МАРКАЗИ»
Давлат унитар корхонасида чоп этилди.